

Васильков.

Białostockie Towarzystwo Naukowe

Urząd Miejski w Wasilkowie

**KOŚCIÓŁ KATOLICKI NA PODLASIU
ZBIÓR DOKUMENTÓW EREKCYJNYCH
I FUNDUSZOWYCH**

NR 5

WASILKÓW

Wstęp i opracowanie

Przemysław Czyżewski

Białystok 2001

D-149 / 01.10.20.

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA
im. Jerzego Giedroycia w Białymstoku

FUW0280435

156575

KOŚCIÓŁ KATOLICKI NA PODLASIU
ZBIÓR DOKUMENTÓW EREKCYJNYCH I FUNDUSZOWYCH

5 W A S I L K Ó W

29

Kolejny zeszyt w serii „Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych” jest poświęcony powstaniu parafii rzymskokatolickiej w Wasilkowie. W serii tej opublikowane już zostały 4 takie tomiki, dla kościołów w Niewodnicy Kościelnej, Białymstoku (parafia Farna), Boćkach i Krasnymborze, a dalsze są w przygotowaniu. Autorem opracowania jest Przemysław Czyżewski, od szeregu lat prowadzący badania naukowe nad dziejami miasta, parafii i dóbr ziemskich Wasilków. Jego ustalenia, oparte o rozległe kwerendy źródłowe w archiwach polskich, a przede wszystkim zagranicznych (Wilno, Grodno i Mińsk) w zasadniczy sposób zmieniają wiedzę o Wasilkowie, tak u zarania jego dziejów, jak i w czasach nam bliższych. Dzięki jego badaniom uzyskujemy nowy obraz dziejów terenów współczesnej nam gminy i miasta.

Niniejsza publikacja powstała dzięki badaniom przeprowadzonym w Białostockim Towarzystwie Naukowym, a sponsorowanym przez Urząd Miejski w Wasilkowie, który też pokrył koszty wydania drukiem. Postawa Władz Gminy jest ze wszech miar godna uznania i naśladownictwa, bowiem tradycja historyczna, nasze najcenniejsze dziedzictwo, winna być dla współczesnych drogowskazem w działaniach społecznych i kulturalnych..

Józef Maroszek

Dziadkowi

Pierwsza wzmianka w źródłach pisanych o terenie, na którym później powstało miasto i starostwo wasilkowskie pochodzi z 1358 roku. Wtedy to książęta: mazowiecki Siemowit III Trojdenowic i litewski Kiejstut zawarli ugodę dotyczącą rozgraniczenia Mazowsza i Litwy¹. Jej fragment biegł od północy wzdłuż rzeczki „*Maleysucholdi*” aż do jej ujścia do rzeki „*Sprzqsła*” (dziś Supraśl). Owa Mała Sokołda zwana później także Sokołdką, Sokołdką Ladzką i Sokołką zachowała swoje pierwotne miano do końca XIX wieku, a od schyłku XVIII stulecia zaczyna być nazywana Czarną. Po pierwotnej nazwie pozostało określenie gruntów Wasilkowa leżących za Czarną – „*Zasokółcze*”².

Jednak wcześniej obszar ten należał w całości do Mazowsza. Świadczy o tym list książąt mazowieckich Siemowita i Trojdena do papieża z 1325 roku, w którym pisali, że wschodnia granica Mazowsza sięga dwóch mil od Grodna³. Granicę przesunął na zachód aż po Sokołdkę książę litewski Giedymin (być może w latach 1336 – 1340)⁴.

Nazwa Sokołdki jest pochodzenia bałtyckiego⁵. Zapewne pozostała po dawnym osadnictwie wczesnośredniowiecznym⁶. W pobliżu znajdują się podobne hydronimy, np. Sokołda - dopływ Supraśli. Jednak inne nazwy rzek tego obszaru wykazują pochodzenie mazowieckie. Supraśl w dokumencie z 1358 r. określona została nazwą Sprzqsła. Dalej na południe znajdowała się rzeka Białystok (dwie rzeki o tej nazwie notowane były w ziemiach wiskiej i łomżyńskiej, a występowało tam też wiele innych podobnych)⁷. Ponikła to hydronim analogiczny do Ponikłegostoku (zwanego też Ponikłą Wodą) z ziemi łomżyńskiej⁸. Wreszcie rzeczka „*Grzeska*” płynąca na północ

od miasta. Nazwa ta przypomina „*Gręską*” także z ziemi wiskiej⁹. Po raz pierwszy wymieniona w 1559 r.¹⁰, siedem lat później w opisie obrębu Wasilkowa stanowi fragment północnej granicy miasta¹¹. Najpewniej chodzi tu o dzisiejszą „*Bartoszychę*”. Wskazuje na to nazwa położonej nad nią wsi „*Małogruska*” - przetrwało w niej pierwotne miano¹².

Dane z XIV wieku oraz późniejsze aż po połowę XVI stulecia wskazują na kolonizowanie terenu przyszłego miasta od strony zachodniej.

Sokołdka pełniła rolę graniczną także w późniejszych stuleciach. W 1515 r. Sokołdka i jej dopływ Czarna (jest to pierwsza wzmianka o tej rzeczce) były częścią wschodniej rubieży dóbr goniądzko - rajgrodzkich należących do Mikołaja Radziwiłła¹³. Tędy biegła granica nadanych przez Zygmunta I Bonie w 1524 r. puszczy litewskich wzdłuż Prus i Podlasia¹⁴.

Wydaje się, że rubież istniejąca przynajmniej od połowy XIV w. umacniana granicami dóbr prywatnych i gospodarskich musiała przetrwać dłużej¹⁵. Po utworzeniu województwa podlaskiego w 1513 r.¹⁶ tędy powinna była bieć linia podziału z województwem trockim, a od 1566 r. z nowo utworzonym powiatem grodzieńskim wchodzącym w jego skład¹⁷. W takim przypadku od 1569 r. byłaby to również granica Korony z Wielkim Księstwem Litewskim.

Ta narzucająca się konstatacja nie jest jednak pewna. Niejasność wprowadza wyznaczenie granic nowo lokowanego Wasilkowa, a zarazem powstającego starostwa. Miasto otrzymało grunty po obu stronach Sokołdki¹⁸ poszerzone na zachód przez zamianę z Dobrzyniewem około roku 1568¹⁹. Granice dóbr były podstawą rozdziału większych jednostek administracyjnych, a także państw²⁰. Należałoby się więc spodziewać, że Koronę i Litwę miała dzielić nie Sokołdka i Czarna, ale zachodnia granica miasta i starostwa.

Jednak i to nie jest pewne ze względu na niejasność przynależności administracyjnej włości wasilkowskiej. Przywilej lokacyjny z 1566 r. wydany był przez hospodara litewskiego. Wszystkie wcześniejsze i późniejsze dokumenty dotyczące Wasilkowa wychodziły z kancelarii litewskich. Także na mapie Radziwiłłowskiej powstałej do 1599 r. Wasilków umieszczony jest po litewskiej stronie²¹. Mimo to

na sejmie lubelskim 21 kwietnia 1569 r. Zygmunt August na prośbę doradców działających w imieniu mieszczan wasilkowskich „*de praefectura nostra de terra Podlachia*” potwierdził przywilej „*vigore eius restitutionis et redintegrationis terrae Podlachiae ad regnum et coronam Poloniae*”²². W tym samym roku przywilej został oblatowany w Metryce Koronnej, a także w Brańsku, czyli grodzie ziemi bielskiej, a nie w Grodnie²³. Także rejestr poboru z 1578 r. umieszcza Wasilków w województwie podlaskim (bez podania sumy)²⁴. Ł. Górnicki jako starosta wasilkowski w sporze z archimandrytą supraskim (czyli na terenie powiatu grodzieńskiego) również korzystał z grodu brańskiego²⁵. Aleksander Gwagnin też umieścił Wasilków na Podlasiu w składzie ziemi bielskiej: „*kędy kasztelan Jego K[rólewskiej] M[ości] [najpewniej podlaski - przyp. P. C.] rezydencje swoje ma*”²⁶.

Ta podwójna przynależność administracyjna nie była raczej spowodowana chęcią uchylania się od podatków, jak zdarzało się w przypadku obszarów, o które trwał spór polsko - litewski²⁷. Brak wpisu wysokości podatku wynikał najpewniej z uzyskania w 1576 r. dwóch lat zwolnień podatkowych dla mieszczan²⁸.

Wydaje się, że umieszczanie Wasilkowa na Podlasiu wynikało z tradycyjnych związków z tym obszarem. W pierwszej połowie XVI w. Ostęp Wasilkowski był terenem wykorzystywanym gospodarczo przez tykocinian, dobrzyniewian i surażan²⁹. Podczas jego kolonizacji sprowadzano osadników także z Podlasia. W latach 60 i 70 XVI w. nadal istniały silne powiązania gospodarcze z Podlasiem, a zwłaszcza Tykocinem za pośrednictwem Supraśli. Starostami w latach 1568 - 1571 (Hiob Prayetfuess) i 1576 - 1602 (Łukasz Górnicki) byli starostowie tykocińscy. Później również istniały silne związki (gospodarcze i administracyjne - parafia rzymska należała do dekanatu knyszyńskiego, a grecka do podlaskiego), lecz Wasilków stale wymieniany był w składzie powiatu grodzieńskiego.

Zdaniem Józefa Maroszka Sokółdka nadal pełniła rolę granicy. Zabiegi wasilkowian o uznanie ich praw w Koronie wynikały z posiadania przez nich ziemi na tym terenie (za rzeką). Oznaczałoby to przetrwanie granicy Korony z Litwą na Sokółdce i Czarnej do 1795 r.³⁰ W podlaskim Augustowie las miejski znajdował się

za rzeką Nettą w powiecie grodzieńskim. Nie został on jednak przyłączony do Korony wraz z miastem w 1569 r.³¹

W historiografii przyjęło się uważać rok 1528 za pierwsze użycie nazwy „Wasilków”³². Mimo odnalezienia i opublikowania wcześniejszej daty³³ funkcjonuje ona nadal w opracowaniach turystycznych i świadomości wasilkowian. To w 1524 roku po raz pierwszy wymieniona została w źródłach nazwa Wasilkowa: „*deserta Wasilkowo*”, czyli Puszcza (Ostęp) Wasilków³⁴. Jest to nazwa dzierżawcza utworzona od nazwy osobowej. Oznacza pierwotną przynależność osady (obszaru) do człowieka, od którego imienia utworzono nazwę³⁵. Przyjęte jest uznawanie pochodzenia nazwy od Wasylka, czyli zdrobniałej wschodniosłowiańskiej formy imienia Bazyli³⁶. Innym wytłumaczeniem może być użycie słowa związanego ściśle z funkcjami gospodarczymi tego terenu w owym czasie. Wasilka to nieobrobione, łupane baliki dębowe służące do wyrobu klepki. Wyrób ten pozyskiwano z lasów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Był jednym z ważnych towarów eksportowych³⁷, a teren przyszłego Wasilkowa był w pierwszej połowie XVI wieku intensywnie wykorzystywany do produkcji towarów leśnych. Zatem nie można wykluczyć pochodzenia nazwy osobowej, od której utworzono określenie ostępu, od przyzwiska urobionego od miana pozyskiwanego surowca. O obecności dębu w Ostępie Wasilkowskim świadczy chociażby nazwa „*Dąbrówka*” oznaczająca zarosła dębowe, a po raz pierwszy zanotowana w 1559 r.³⁸ Wskazuje także na to nazwa Czarnej - dopływu Sokołki. Zgrupowanie w tej okolicy kilku cieków wodnych (Czarna, Czarna Rzeczka), miejscowości (Czarna [dziś Milewskie], Czarny Stok, Czarna Wieś Kościelna, Czarna Białostocka) i puszczy (Czarny Las)³⁹ o tej nazwie świadczy o przewadze drzewostanu liściastego nadającego się do produkcji klepki. Takie puszcze nazywano czarnymi w odróżnieniu od borowych, które składały się z drzew iglastych⁴⁰.

W pierwszej połowie XVI w. Ostęp Wasilkowski wchodził w skład Puszczy Kryńskiej⁴¹ powstałej z podziału wcześniejszej Puszczy Grodzieńskiej na mniejsze jednostki⁴². Stąd późniejsza przynależność tego obszaru do powiatu grodzieńskiego województwa trockiego. Jednak gospodarczo wykorzystywany był przez ludność powiatu suraskiego. Wynikało to z faktu bliskości zaludnionych w

ciągu XV i pierwszej połowy XVI wieku terenów podległych grodom w Surażu i Goniądzu⁴³. Natomiast kolonizacja postępująca od strony Grodna nie dotarła do zachodnich rubieży powiatu i właściwie do dziś okolice Wasilkowa oddziela od Grodna i Sokólszczyzny zwarta puszcza⁴⁴.

Według relacji z 1536 r., puszcza nad Sokołdką, Czarną i Supraślą była wykorzystywana gospodarczo od czasów „*Vitolta, abo i dalej*”⁴⁵. U ujścia Sokołdki do Supraśli miały znajdować się gospodarckie okoły „*za Vitolta i za Žkhimonta, a za Kazimira, i za Aleksandra korolja*”⁴⁶. Okoły były ogrodzonymi miejscami służącymi do polowań⁴⁷. Źródło nazywa je też stajniami. Były tam także stany, czyli budy zamieszkałe przez osoczników⁴⁸. W miejscu przecięcia rzeczki Czarnej przez wielką drogę (Grodno - Tykocin) także znajdowały się okoły królewskie. Wykorzystywano je podczas łowów przynajmniej od czasów wielkiego księcia Aleksandra. Były więc miejscami czasowego osadnictwa. Służyły dworowi myśliwskiemu Jagiellonów powstałemu jeszcze w pierwszej połowie XV wieku. Obok tego miejsca w latach 1537 - 1540 założono miasto Knyszyn⁴⁹.

Po 1509 r. obszar na zachód od Sokołdki był kolonizowany przez Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła. Zbudował on sobie dwór nad tą rzeczką⁵⁰. Od 1512 r. na zachód od niej rozciągała się posiadłość Samuela Lenca Samoty (dziś Leńce)⁵¹. Niedługo potem miejsce u ujścia Sokołdki, w którym wcześniej znajdowały się stajnie królewskie, Radziwiłł oddał wójtowi dobrzyniewskiemu Łukaszowi Kurzenieckiemu. Według źródła z 1536 r. wyrobił on tam pole „*pod ostupom Vasil'kovom*”⁵².

Nowy etap rozwoju osadnictwa zaczął się wraz z nadaniem Bonie przez Zygmunta I puszczy na północnym pograniczu Litwy z Koroną w 1524 r.⁵³

W 1528 r. prawo do wchodów „*v pušču n[a]š[u] horode[n]skuju u Vasilkovo -- i derevo bortnoe tam robiti*” uzyskali poddani Olbrachta Martynowicza Gasztołda z Tykocina, Złotorii i Siekierk, których tereny w Puszczy Bielskiej zajął Mikołaj Radziwiłł⁵⁴.

Wchody do Ostępu Wasilkowskiego posiadali też mieszkańcy pobliskich włości dobrzyniewskiej i suraskiej. W 1539 r. Fedko Ondrejowicz Sukowicz sprzedał swoją część wchodów bartnych i sia-

nożętnych gospodarskim ziemianom suraskim Szczepanowi i Wojtkowi Chodorowiczom. Pozostałe cztery części wchodów posiadali bracia owego Sukowicza⁵⁵. Korzystali oni z „*dereva bortnoho i senożatej i vsjakich požitkov*”.

Wchody te przetrwały do 1559 r. Wtedy to „*Vojcch Janovič i z synovcami svoimi, ščepanovymi synami*”, ziemianie powiatu suraskiego posiadali ziemię bartną „*u reki Sokoldki, na Dubrovkach, i podle reki Suprjaslki suderev s panom Sobolem a panom Lenkom Zinovom*”. Kupili ją od pana Woroszyła i jego ojca Jakuba⁵⁶. Takie same wchody należały do Nauma i Chomy Lencewiczów oraz Stepana Szyronosowicza z Dobrzniewa. Kupili je od Iwana Jurewicza Sukowicza⁵⁷. Z terenów tych bezprawnie przywłaszczył sobie drzewa bartne Jerzy Kurzeniecki wójt dobrzniewski (syn wymienionego wyżej Łukasza), właściciel majątku przy ujściu Sokołki do Supraśli – od jego imienia później nazwanego Jurowcami⁵⁸. Bardziej na północ nad Czarną znajdował się ostęp „*Olěškovyj ljad*”⁵⁹. „Lad, lada” było to określenie narzędzia do wydobywania z ziemi pni z korzeniami lub pola, łąki w miejscu wyciętego lasu⁶⁰. Świadczy to o postępującym zagospodarowywaniu opisywanego obszaru. Także Sokołkę w latach 1536 i 1559 nazywano „*Liadzka*”⁶¹.

Z tych czasów pochodzą też nazwy pola „*Smol'nik*” na zachód od Studzianek i łąki „*Smolniki*” za Supraślą naprzeciwko Wasilkowa⁶². Są one pozostałością po piecach smolarzy. Być może poza smołą produkowali też potaż, dziegieć, węgiel drzewny itp.⁶³.

Z łąk śródleśnych zbierano siano. Znajdowały się tam liczne barcie. W rzekach łowiono ryby i łapano bobry. Korzystający z wchodów wznosili budy mieszkalne. Były to małe, niestałe osady⁶⁴. Wchody stały się więc podstawą stałego osadnictwa - posiadający do nich prawo pierwsi przenosili się na ziemie przeznaczone pod kolonizację⁶⁵. Potwierdzeniem tego może być występowanie nazwisk Woroszyła i Sukowicz w późniejszych dziejach Wasilkowa.

Puszczą zarządzał namiestnik. Do pomocy miał leśniczych i podleśnych. Leśniczy miał objeżdżać puszcę i kontrolować sianożęcie, barcie, drogi. Nadzorował bobrowników, rybaków i ludzi zajmujących się przemysłem leśnym. Na rozkaz króla wydawał z lasu

drewno. Przeciwdziałał naruszaniu granic puszczy, kłusownictwu i kradzieżom drewna.

Lasów pilnowała stała służba - osocznicy i strzelcy. Osocznicy, jak sama nazwa wskazuje, tworzyli obławę podczas polowań, strzelali, aby do puszczy nie wchodziłi ludzie nie mający na to pozwolenia. Każdy osocznik otrzymywał kwaterę, w której musiał jak najczęściej przebywać. Na ich czele stał dziesiętnik, który materialnie odpowiadał za wykonywane obowiązki. Strzelcy również brali udział w polowaniach i strzegli granic puszczy. Mieli także dostarczać dziczyznę na dwór monarszy. Poza tym obowiązywała ich służba wojskowa⁶⁶.

W czasie tworzenia miasta i starostwa w latach sześćdziesiątych XVI stulecia karczowano puszcze. Pozyskane drewno spławiano Suprasłą wykorzystując m. in. do budowy zamku tykocińskiego. Zgodnie z poleceniem wydanym przez króla Hrehoremu Wołowiczowi 31 sierpnia 1566 r. mieszkańcy zakładanych miasta i włości mieli dostarczyć rzekami do zamku tykocińskiego po osiem bierwion z każdej włóki zanim przyjdzie zima. Tego samego dnia poddanym grodzieńskim wydano rozkaz udania się do Puszczy Wasilkowskiej, aby pozyskać i spławić na ten sam cel drewno: 30 sztuk okrągłych po pięć sążni (ok. 9-10 m), a mocnych i tłustych sosnowych, które nadawałyby się ku założeniu budowania po 5-6 sążni (ok. 9-12 m) 20 kop (1200 sztuk). Oprócz tego potrzebne były 2 kopy (120 sztuk) wielkich drzew nadających się na belki mających wzdłuż po 26 łokci (ok. 15-17 m)⁶⁷. Zwiezione drewno posłużyło najpewniej do budowy nowoczesnych obwałowań ziemnych⁶⁸.

Wydaje się, że wyznaczony termin dostarczenia drewna przez wasilkowian pokrywa się z datą nadania przywileju miejskiego (8 grudnia). We wspomnianym wyżej dokumencie Zygmunt August zaznaczył, że nowo osiedlonym przysługuje jeszcze wolnizna (okres początkowego zwolnienia od świadczeń). Przewidywał zatem opór przed wypełnieniem polecenia królewskiego i wobec tego zalecał wskazanie mieszkańcom, że nie jest to zbyt uciążliwy obowiązek, a od nich należy się przecież wdzięczność za nadane grunty⁶⁹. Można chyba zatem przypuszczać, że nadanie pełnych praw magdeburskich Wasilkowowi⁷⁰ było formą nagrody za wypełnienie królewskiego nakazu wykraczającego poza zobowiązania wasilkowian⁷¹.

Starostwo wasilkowskie powstało w ramach pomiaru włochniej. Celem było zagospodarowanie fragmentu puszczy w widłach Supraśli i Sokółki. Decyzja zapadła zapewne po rewizji puszczy dokonanej w 1559 r. przez Hrehorego Wołłowicza. Wykazała ona, że Ostęp Wasilkowski był intensywnie wykorzystywany gospodarczo⁷². Podjęto zatem decyzję o utworzeniu na tym miejscu starostwa, czyli zagospodarowanych dóbr należących do skarbu, którymi zarządzał dzierżawca.

Przy lokalizacji uwzględniono dogodne położenie w widłach rzek w miejscu przeprawy. Pozwalało to na utworzenie portu splawnego (czyli bindugi: „*Binduga*” nad Supraślą notowana w Wasilkowie w XVII w. „*Bindziuzka*” znajdowała się też nad tą rzeką na południowy wschód od Studzianek⁷³). Włość miało obsługiwać miasto. Wydaje się, że przewidywano dla niego większą rolę.

Umieszczenie przy przeprawie dawało nadzieję na rozwój handlu. Prawdopodobnie już wtedy przebiegał tędy trakt Białystok – Grodno, który stał się bardzo uczęszczany zwłaszcza w XVIII w.⁷⁴ O jego dawności świadczy kilka faktów. Ulica Wasilkowska w Białymstoku stanowiła jeden z głównych elementów kompozycji przestrzennej miasta rozplanowywanego około 1692 r.⁷⁵ Takie jak ta ulice wylotowe musiały powstać przy uwzględnieniu dotychczasowej sieci dróg. Tędy jechał w czerwcu 1657 r. z Sokółki do Zabłudowa i z powrotem Jan Antoni Chrapowicki⁷⁶. O istotnym znaczeniu tej trasy na początku XVII wieku świadczy fakt podróży z nią w 1612 r. z Warszawy do Wilna królowej Konstancji Habsburżanki żony Zygmunta III Wazy. W Wasilkowie, jako mieście leżącym na granicy Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, powitali monarchinię dostojnicy litewscy⁷⁷. Wydaje się, że droga ta istniała co najmniej od połowy XVI w., kiedy Wiesiołowscy organizowali swoją rezydencję. Także J. Wiśniewski uważał, że w XVI w. zaczęła się tworzyć współczesna sieć dróg⁷⁸. Argumentem za istnieniem tej drogi jest też fakt ulokowania miasta w tym właśnie miejscu. Niewątpliwie zakładano je tam gdzie istniał bród, a najpewniej i uczęszczany przejazd⁷⁹. Dowodem jest przywilej lokacyjny z 1566 r., w którym przyznano mieszkańcom prawo do pobierania mostowego na Supraśli⁸⁰. Nie umieszczano by takiego zapisu, gdyby nie istniała tam droga. Także w tym przypadku nieregularny przebieg ulicy (dziś Białostocka)

- między rynkiem a rzeką tworzy łuk, a nie kąt prosty - wskazuje na wkomponowanie tej drogi w układ przestrzenny powstającego miasta. Być może jej początków należy się dopatrywać w okresie nadania przyszłych dóbr białostockich Raczcze Tabutowiczowi (przed połową XV w.)⁸¹.

Położenie nad samą rzeką przy południowo - zachodniej granicy dóbr królewskich sugeruje, że zamierzano uczynić z Wasilkowa ośrodek gospodarczy o wpływach sięgających sąsiednich dóbr prywatnych. W pobliżu nie było konkurencyjnych miast. Potwierdza to fakt rozplanowania o znacznych rozmiarach.

Położenie włości nad rzeką pozwalało na prowadzenie gospodarki hodowlanej wykorzystując nadbrzeżne łąki. Umożliwiała też tani transport produktów. Celowi temu miało służyć umieszczenie folwarku starościńskiego nad Suprasłą.

Dużą rolę miała odgrywać gospodarka leśna. Być może zawczasu przewidziano wykorzystanie karczowanego drewna na budowie tykocińskiego zamku. Północna granica starostwa miała stać się ostatnią rubieżą, za którą puszcza nie powinna się cofnąć.

Wszystkie te elementy harmonijnie powiązane zasadami pomiaru włoćznej miały uczynić ze starostwa źródło dochodów królewskich.

Okazało się jednak, że zaprojektowano zbyt szczupłą włość. Jakość gruntu nie dawała nadziei na wysokie plony. Między innymi te powody decydowały zapewne, że już w trakcie organizacji starostwa kilkakrotnie dołączano tereny uzyskane drogą zamiany z sąsiadami. Słabość zaplecza gospodarczego ograniczała też możliwości rozwojowe miasta. Okazało się, że z czasem samo podlegało gospodarczo sąsiedniemu Białemustokowi.

Starostwo musiało jednak przynosić dochody, którymi nie gardzili nie tylko *urodzeni*, ale i *jaśnie wielmożni*. Świadczą o tym chociażby zabiegi o dzierżawę J. A. Chrapowickiego w 1665 r. oraz rywalizacja o nią Skirmuntów i Jana Klemensa Branickiego w latach trzydziestych XVIII wieku⁸².

Wasilków był starostwem niegrodowym. Starosta był tu więc tylko początkowo zarządcą dóbr królewskich, później dochody z włości obracał prawie w całości na swoją korzyść. Starosta zarządzał folwarkiem starościńskim i stanowił zwierzchnią władzę sądowniczą

nad ludnością starostwa (posługując się statutami litewskimi)⁸³. Nie miał natomiast wpływu na sądownictwo i gospodarkę miasta⁸⁴. W praktyce jednak wyglądało to inaczej ze względu na prawie stałe kumulowanie w jednym ręku urzędów starosty i wójta (przynajmniej od 2. poł. XVII w.).

Poniższa lista przedstawia starostów wasilkowskich z XVI i początku XVII w. Nie wiadomo, kto pełnił tę funkcję między Hiobem Prayetfuessem a Łukaszem Górnickim. Być może nieformalnie zarządzał włością ten ostatni. Świadczyłoby o tym tymczasowe przejęcie przez niego urzędu wójta w tym okresie⁸⁵.

Można próbować postawić hipotezę dotyczącą starostowania w latach 1571 - 1576 innej osoby. Wyżej cytowana była wzmianka o rezydencji kasztelańskiej w Wasilkowie. Ponieważ miasto to zostało opisane jako leżące na Podlasiu można przypuścić, że chodziło o kasztelana podlaskiego⁸⁶. W marcu 1574 r. został nim Maciej (Matys) Sawicki. Była to postać związana z Podlasiem i Grodzieńszczyzną. Przypuszcza się, że w latach 1562 - 1568 założył miasto Filipów. W latach 1569 - 1578 przeprowadzał rewizje dóbr królewskich na tym obszarze. Od 1566 r. był pisarzem w kancelarii litewskiej i sekretarzem królewskim. W 1567 r. pełniąc te funkcje sporządził dokument dotyczący parafii wasilkowskiej. Być może na tym nie zakończyły się jego związki z tym miastem. Cieszył się przychylnością Zygmunta Augusta. Chociaż zmarł w 1581 r. to pięć lat wcześniej odstąpił starostwo mielnickie synowi i przestał wykonywać obowiązki pisarza litewskiego⁸⁷. Zastanawia zbieżność tej daty z przyznaniem starostwa wasilkowskiego Górnickiemu. Może Sawicki zrezygnował również z tej dzierżawy?

Informacja o rezydowaniu kasztelana w Wasilkowie pochodzi z dzieła Aleksandra Gwagnina pt. „*Kronika Sarmacji europejskiej*”. Wiadomo, że był to plagiat pracy Macieja Strykowskiego powstałej do 1574 r., a więc raczej zanim Sawicki został kasztelanem. Jednak Gwagnin wydał książkę cztery lata później wprowadzając do niej pewne uzupełnienia w tym, jak się przypuszcza, dotyczące znanych mu okolic. Zatem również powiatu grodzieńskiego, bo był starostą filipowskim. Nie można jednak wykluczyć, że omawiany zapis znalazł się dopiero w kolejnym wydaniu dzieła z roku 1611⁸⁸. Wówczas

wzmianka dotyczący innego kasztelana. Nie da się także wykluczyć, że zaszła tu jakaś pomyłka. Hipotezę osłabia również to, że nigdzie nie wspomniano o tytułowaniu starostą wasilkowskim Sawickiego, mimo dobrego oświetlenia źródłowego tej postaci. Jednak ostateczne odrzucenie przypuszczenia, jak i ewentualne potwierdzenie wymaga dalszych badań.

Starostowie wasilkowscy w XVI – początku XVII wieku

Hiob Prayetfuess ⁸⁹	przed 22 VIII 1568 – między 8 IX a 15 X 1571
Łukasz Górnicki ⁹⁰	21 VII 1576 – 22 VII 1603
Piotr Wiesiołowski ⁹¹	22 VII 1603 – 1619

Przyznanie starostwa miało być wynagrodzeniem dobrej służby królowi i Rzeczypospolitej („*panis bene merentium*”). Stopniowo stało się jednak królewską zapłatą, a nawet rodzajem przekupstwa za wierność, czy przynajmniej nie sprzeciwianie się.

Hiob Prayetfuess architekt królewski – budowniczy m. in. zamków w Kamieńcu Podolskim, Wilnie (Zamek Dolny), Tykocinie i być może w Białymstoku oraz dworu w Knyszynie⁹² otrzymywał nowe starostwo nie tylko, by nim administrować, ale i dokończyć jego organizację. Zapewne to on nadzorował (a może i projektował) wznoszenie takich budowli jak kościoły, dwór starościński, ewentualnie ratusz (o ile już wówczas powstały). Być może dawne gospodarcze związki z Tykocinem zasugerowały możliwość wykorzystania włości do zaopatrzenia budowy tamtejszego zamku.

Łukasz Górnicki jeden z najwybitniejszych humanistów polskich został nagrodzony za wierną służbę. Wydaje się, że przyznanie starostwa mogło być usankcjonowaniem faktycznego wcześniejszego zarządzania tą dzierżawą. W 1602 r. (rzeczywiście przejęcie nastąpiło zapewne po śmierci Górnickiego 22 lipca 1603 r.) przekazał on starostwo Piotrowi Wiesiołowskiemu marszałkowi nadwornemu litewskiemu i właścicielowi Białegostoku. W dedykacji tłumaczenia „*Troas*” Seneki Górnicki nazwał Wiesiołowskiego swym wielkim

przyjacielem. Zbliżały ich do siebie wspólne lektury i zainteresowania⁹³.

Łukasz Górnicki pełnił także funkcję wójta wasilkowskiego. Był to przedstawiciel władcy, który kontrolował samorząd miejski⁹⁴ i przewodniczył ławie, czyli sądowi miejskiemu. Urząd ten był dziedziczny, choć Górnicki początkowo pełnił go tymczasowo z powodu braku dorosłego potomka właściciela uprawnień⁹⁵.

Wójtowie wasilkowscy w XVI w.

przed 8 VII 1572

Wasył Zditowski⁹⁶

przed 21 VII 1576

Łukasz Górnicki⁹⁷

Możliwe że pierwszy wójt Zditowski był zasadźcą miasta – uczestniczył w jego organizacji, ściągając osadników⁹⁸. Nie udało się odnaleźć innych wzmianek ani o tej postaci, ani o osobach noszących to nazwisko. Może źródło, w którym występuje, jego wydawca, czy też drukarz zniekształcili znane z ziemi drohickiej (m. in. z miejscowości Zdzychy) nazwisko Zdzychowskich⁹⁹?

Łukasz Górnicki przejął urząd wójta po śmierci Wasyla Zditowskiego, ponieważ żaden z potomków tego ostatniego nie osiągnął jeszcze pełnoletności. 21 lipca 1576 r. Stefan Batory nadał Górnickiemu wójtostwo dożywotnio wraz ze starostwem wasilkowskim. Jednak wtedy upomniała się o dziedziczne prawa wdowa po Zditowskim. Dlatego 25 lipca król potwierdził prawa potomków Zditowskiego, a do czasu osiągnięcia przez któregoś z nich pełnoletności pozostawił wójtostwo w rękach Górnickiego¹⁰⁰. Nie wiadomo, co było dalej - czy już Ł. Górnicki wykupił wójtostwo, czy uzyskał je w inny sposób, czy też przejęli je następni starostowie, ale od drugiej połowy XVII w. wójtostwo jest zazwyczaj związane z funkcją starosty.

Za starostowania Prayetfuessa i Górnickiego włość była związana z pobliskim starostwem tykocińskim. Starostowie ci zapewne wiele decyzji podejmowali traktując całościowo obie dzierżawy. Być może przetrwały elementy powiązań, uzupełniania się, szczególnie w dziedzinie gospodarczej, z okresu budowy twierdzy.

Możliwe, że np. organizowano wspólne spławy towarów do Gdańska.

Dzierżawienie starostwa mogło przyczynić się do awansu przedstawicieli średniej szlachty. Już samo tytułowanie się starostą zapewniało odpowiedni prestiż. Swoje znaczenie miały także dochody z włości. Wydaje się, że tą drogą zmierzał Łukasz Górnicki, który za zaoszczędzone pieniądze powiększał swój majątek prywatny i uposażał dzieci¹⁰¹.

Na początku lat 60. XVI w. rozpoczęła się akcja tworzenia włości – dzierżawy wasilkowskiej. Jej ośrodkiem stało się miasto założone w miejscu znanego wcześniej ostępu. 11 sierpnia 1565 r. zapadł wyrok między mieszczanami wasilkowskimi a Żydem arendarzem bielskim o zabranie przeszłej zimy 120 kwart gorzałki¹⁰². Zatem na początku 1565 r. akcja osadnicza musiała być już znacznie zaawansowana. Tak, że można było mieszkańców nazwać mieszczanami. Wasilków wspomniany jest także jako miasto w dokumencie z 31 sierpnia 1566 r.¹⁰³ Określeń tych używa się zatem na długo przed uzyskaniem praw miejskich. Była to jednak sytuacja typowa dla Wielkiego Księstwa Litewskiego, w którym do połowy XVII w. większość ważniejszych osiedli nie otrzymała praw miejskich, ale przysługiwało im miano miasta ze względu na pełnione przez nie funkcje gospodarcze i administracyjne¹⁰⁴. Wasilków powstawał w ramach pomiaru włócznej, a właśnie „*Ustawa na wołoki*” nadawała miastom pewne elementy odrębności administracyjnej. Dla niektórych, w tym Wasilkowa, był to pierwszy etap uzyskiwania prawa miejskiego, jednak wiele ośrodków nigdy nie osiągnęło wyższego statusu samorządowego¹⁰⁵.

Przywilej lokacyjny zawierał postanowienia dotyczące zagadnień prawno - ustrojowych i gospodarczych¹⁰⁶. Mieszkańcy zostali wyłączeni spod jurysdykcji urzędników gospodarskich i przestali podlegać dotychczasowym prawom, na których miejsce wprowadzono prawo magdeburskie. Ustalone zostały władze miejskie i ich kompetencje na wzór innych miast magdeburskich Wielkiego Księstwa Litewskiego – wójt, burmistrz i ławnicy. Gospodar mógł sądzić mieszczan tylko w przypadku apelacji od sądu miejskiego lub za pozwem królewskim - za każdym razem zgodnie z prawem magdebur-

skim. Władca nadał też miastu herb (głowa łosia) i prawo pieczętowania nim dokumentów miejskich. W przywileju określono dochody miejskie – podatki pobierane do „skrzynki miejskiej” od słodowni, browarów, wagi miejskiej, jatek mięsnych oraz mostowe na Supraśli – po dwa pieniądze (pieniądz - dziesiąta część grosza) od wozu kupieckiego. Mieszczanom przyznano prawo wolnego handlu i mieleńia. Przywilej zawierał także opis granic miasta. Mieszkańcy mogli korzystać z gruntów w tym obrębie i łowić ryby w Supraśli¹⁰⁷. Zwolnieni zostali z wszelkich opłat i powinności: służb ciągłych (pańszczyzny), tłok i gwałtów (nagłych robót) z tych terenów poza czynszem po upływie wolnizny¹⁰⁸.

Pierwsi znani urzędnicy – członkowie rady wasilkowskiej z 1569 roku to Walenty Ślepowron – burmistrz i Łazarz Rembiszewski – piarsarz¹⁰⁹.

Na wschód od Wasilkowa rozmierzono folwark i związane z nim dwie wsie: Supraśl - Studzianka (pierwsza wzmianka w przywileju miejskim z 1566 r.) i Dąbrówki (ta ostatnia najpewniej w miejscu uroczyska o takiej samej nazwie, wymienionego w 1559 r.). Supraśl – Studzianka była jedną z wielu miejscowości położonych w pobliżu rzeki, która dała im swe miano. Drugi człon tej nazwy obecny również w ziemi łomżyńskiej oznaczał miejsce występowania źródeł¹¹⁰. Stał się podstawą dzisiejszej nazwy wsi Studzianki.

Równocześnie na należącym do miasta obszarze nad Sokołką powstawały stawy i młyny (pierwsza wzmianka o młynie z tartakiem, najpewniej pod Woroszyłami, z 1568 r.¹¹¹), które dały początek późniejszym przedmieściom. W 1568 r. pomiędzy włókami miejskimi wymierzono obszar folwarku księżowskiego - Wólki¹¹² (dlatego dziś nazywa się Wólka Poduchowna). Po zamianie z 1567 r. do obszaru miejskiego przyłączono Chodkiewiczowską wcześniej osadę Podrzeczce Husaki leżącą na południe od Supraśli¹¹³.

Pomiara dóbr kierował rewizor. Jego obowiązki to kontrola i podnoszenie dochodów, komasacja gruntów, nakłonienie sąsiadów do niezbędnych zamian terenów, rozpatrywanie skarg poddanych, wykrywanie nadużyć, wprowadzanie nowych form gospodarowania¹¹⁴. Rewizor dobierał sobie mierników i kontrolował ich pracę¹¹⁵.

Rewizorowi podlegał pomierczy. Do jego zadań należało oznaczenie kategorii gruntów, przeprowadzenie komasacji i zamian oraz zakładanie osad.

Pomierczy był zwierzchnikiem mierników. Byli to geometrzy, którzy rozmiarali granice dóbr królewskich przeznaczone do zamiany, a także poszczególne włóki, sadziby itp.¹¹⁶.

Brak rejestru pomiary stwarza trudność w ustaleniu osób organizujących starostwo wasilkowskie. Źródła z 60. lat XVI w. wskazują kilka nazwisk. W przywileju powołującym parafię wasilkowską wymieniony jest Hrehory Wołłowicz: „za rozkazaniem naszym – pan Hrehory Wołłowicz osadził miasto na gruncie naszym”¹¹⁷. Podobne słowa zawiera przywilej na prawo magdeburskie z 8 grudnia 1566 r.: „pan Hrehory Wołłowicz, zasadzając wolą – osadził – miasto”¹¹⁸. Przeprowadził on także zamianę gruntów z Hrehorym Chodkiewiczem 22 marca 1567 r. Uczestniczyli w tym także Ławryn Wojna i Andrzej Dybowski¹¹⁹.

12 września 1567 r. kierującym pomiarami w Wasilkowie był Jakub Łaszkowski. Pozostawał nim jeszcze w 1568 r.¹²⁰ Być może zmiana wiązała się z awansem Wołowicza na łowczego gospodarskiego¹²¹. W latach 1566 - 1569 osadził on trzy wsie w leśnictwie bielskim¹²².

Wydaje się, że Wołłowicz i Łaszkowski pełnili funkcję rewizorów¹²³, natomiast Wojna i Dybowski to miernicy lub pomierczy. Ł. Wojna uczestniczył też w rozmiaraniu Pińska, Klecka i Grodna¹²⁴.

J. Łaszkowski był najwybitniejszym, po swoim wuju Piotrze Chwalczewskim, organizatorem pomiary włócznej. Pełnił funkcję rewizora pomiary na Żmudzi. Czas jego działalności na Podlasiu (1566 - 1567) należy przedłużyć o jeden rok - do 1568 r. Wtedy rozmiarzał jeszcze starostwo wasilkowskie¹²⁵.

Ustawa włóczna nakazywała przeprowadzać zamiany gruntów tam, gdzie bez tego „ne vyprostujutsja woloki”¹²⁶. Podczas organizowania starostwa wasilkowskiego dokonano kilku zamian gruntów z sąsiadami.

Opisana w przywileju lokacyjnym z 8 grudnia 1566 r. południowa granica miasta (a zarazem starostwa) biegła „od imienia pana wileńskiego – Hrehora Aleksandrowicza Chodkiewicza – za rzekę Suprasłę w ścianę, którą sam pan wileński zajachał i kopcami

złożył, z rzeki Supraśli niedaleko dworu pana wileńskiego karakulskiego – – gdzie wpadła ściana niżej rzeki Sokołki w tęż rzekę Supraślę¹²⁷. Tereny te zostały przyłączone „pervej ot hruntu pana vilen-skoho ku mstu Vasilkovskomu”¹²⁸.

Kolejna zamiana gruntów z Chodkiewiczem miała miejsce w marcu 1567 r. Od dóbr Chodkiewiczowskich odłączono wieś Podrzecze Husaki z 24 osadnikami (ponad 43 włóki gruntu przeważnie podlego), dwoma młynami (Sobarnik i Hrebelka) i 16 jeziorkami przy Supraśli. W zamian oddano wsie Mieleszki, Bielewicze i Supraśl Nacowicze z 33 poddanymi (ponad 45 włók)¹²⁹ leżące w pobliżu Gródka.

Wydaje się, że zachodnia rubież miasta i starostwa była także dwukrotnie przesuwana. Pierwotnie granica ta biegła wzdłuż Sokołki. Jednak w przywileju z 1566 r. obręb miasta ją przekraczał: „Sokołką po ścianę lenkowską, która ściana wpada w rzekę Supraślę”¹³⁰.

Następna zamiana „gruntu, który od p[ana] Jerzego [Kurzenieckiego wójta] dobrzyniewskiego jest odjęty na Wasilków”, miała miejsce ok. 1568 r. 14 lat później powstał spór o płacenie dziesięciny z tego terenu plebanowi dobrzyniewskiemu¹³¹.

Zamiany gruntów miały powiększyć ilość terenów dogodnych do uprawy, znajdujących się bliżej Supraśli, stanowiącej dobry szlak komunikacyjny. W ten sposób unikano trzebienia większej części puszczy gospodarskiej rozciągającej się na północ i na wschód od włości. Obszar ten musiano by zagospodarować. Nie był on zapewne tak urodzajny, a do tego leżący dalej od rzeki. Przesunięcie granicy poza Sokołdkę pozwoliło na utworzenie na niej stawów z młynami.

Na terenach przyłączonych do miasta w 1567 r. znajdowały się 2 młyny na Supraśli - Hrebelka i Sobarnik. Wśród osadników z włączonego obszaru był także Wasko Mielnik¹³². Z 1568 r. pochodzi pierwsza informacja o młynie na Sokołdce¹³³.

Zamiany gruntów z Chodkiewiczem wywołały w XVIII stuleciu spór graniczny¹³⁴. Także przyłączenie terenów na zachód od Sokołki spowodowało konflikt. W 1582 r. pleban dobrzyniewski domagał się z nich dziesięciny od wasilkowian, ponieważ był to obszar jego parafii. Mieszczanie odmawiali argumentując, że skoro nie

placą swojemu proboszczowi, dlaczego mieliby czynić to wobec obcego. W tym samym roku zapadł wyrok królewski korzystny dla parocha, ale jeszcze 16 lat później jego następca spotkał się z oporem wasilkowian w tej sprawie¹³⁵.

Warto zastanowić się, jakie było pochodzenie ludności osadzonej w starostwie. Najlepszą odpowiedź dałby zaginiony rejestr pomiarowy włościan. W tej sytuacji trzeba posłużyć się porównaniami i źródłami zastępczymi. Nie będą one jednak mogły dać zadowalającej odpowiedzi.

Rejestr pomiarowy Podrzeczka Husaków zawiera 24 nazwiska. 6 z nich trudno zakwalifikować. Wśród pozostałych 3/4 to antroponimy ruskie, a 1/5 polskie. Jest też imię litewskie (identyfikacja jest utrudniona faktem zapisu w języku ruskim, co ma szczególne znaczenie w przypadku imion - w tym wypadku forma zapisu podobnych polskich i ruskich jest tożsama)¹³⁶. Tych proporcji nie sposób jednak odnosić do całej ludności miasta, czy włości. Była to tylko jej niewielka część. Poza tym ludzie ci zostali osadzeni przez Chodkiewiczów, którzy sprowadzali osadników ze swoich włości w Wielkim Księstwie Litewskim, głównie z terenów zamieszkałych przez ludność ruską. Można sądzić, że podczas kolonizacji bliskich Podlasia dóbr gospodarskich – takich jak starostwo wasilkowskie - mogły zaistnieć inne proporcje etniczne.

Wydaje się, że źródłem do poznania pochodzenia osadników mogą być dawne nazwy ulic wasilkowskich (zakładając, że nie zmieniły się zbyt wiele w kolejnych stuleciach, bo pierwsze dane pochodzą z XVII wieku). Wśród nich najliczniejsze pochodzą od miejscowości z okolic Suraża (Suraska, Szerenoska i Rogowska) oraz wcześniejszych dóbr goniądzkich (Koleśnicka, Wojtachowska, Jurowiecka). Istniała także ulica Bielska. W przeciwieństwie do sytuacji panującej w większości miast¹³⁷ znaczna część wymienionych ulic nie biegła w kierunku tych miejscowości, ani nie kończyła się drogami do nich zmierzającymi. Nazwy te najpewniej wskazują na tereny, z których przybyli osadnicy.

Był to naturalny kierunek ekspansji ludności podlaskiej. Wyrazem tego były wcześniej uzyskane wchody. Było to także wygodne ze względów komunikacyjnych - puszca cofała się od strony za-

chodniej. Stanowiła zaś naturalną przeszkodę dla przybyczy ze wschodu. Również J. Wiśniewski pisze, że tereny te zasiedlała także ludność spod Goniądza, Knyszyna i Białegostoku. Wśród niej zaś była większa domieszka polska. Polacy osiedlali się głównie w miastach¹³⁸.

Do określenia proporcji etnicznych nie sposób wykorzystać informacji o stosunkach religijnych. Pierwsze dane ilościowe pochodzą dopiero z końca XVIII w., kiedy unitów było cztery razy mniej, niż rzymskich katolików. Jednak pierwotne proporcje mogły zmienić się po połowie XVII w. Znaczna część ludności przyjmowała katolicyzm, zwłaszcza po inkursji moskiewskiej w trzeciej ćwierci XVII wieku¹³⁹. Mogło to się przyczynić do szybkiego spolszczenia się tych terenów¹⁴⁰.

Nazwy ulic wskazują m. in. na osady bojarskie i drobnoszlacheckie. Potwierdza to obserwacje dotyczące wchodów sprzed powstania miasta i starostwa. Pierwsi znani wasilkowscy urzędnicy miejscy (1569) to „*providus Valentinus Slepowron proco[n]sul et nobilis Lazarus Ręmbiszewski notarius*”¹⁴¹. Miejscowości, od nazw których utworzono nazwisko Ręmbiszewski występują licznie na Mazowszu (w powiatach płońskim, ostrołęckim, przasnyskim i najbliższym zambrowskim), a także w podlaskiej ziemi drohickiej (Ręmbiszewo Truski i Chrome, gdzie też zamieszkiwali Ręmbiszewscy)¹⁴². Określenie burmistrza tytułem *providus* wskazuje co prawda na przynależność do mieszczan, ale herbowe nazwisko może świadczyć o szlacheckim pochodzeniu. Być może wywodził się on ze Ślepowronów w mazowieckiej ziemi nurskiej¹⁴³. Zatem także analiza prawdopodobnego pochodzenia pierwszych mieszkańców potwierdza napływ osadników z zachodniej części Podlasia oraz wschodniego Mazowsza.

Także później wśród mieszkańców Wasilkowa spotyka się nazwiska szlacheckie. Szlachta zajmowała się w miastach młynarstwem (w Wasilkowie przykładem może być chyba Woroszyło), opanowywała też urzędy miejskie, zwłaszcza wójtostwo i landwójtostwo (w XVII w. wiele funkcji w ławie i radzie Wasilkowa pełnili np. przedstawiciele szlacheckiej rodziny Grotkowskich)¹⁴⁴.

Uzyskane z analizy nazw ulic informacje dotyczące zarówno obszarów, z których wywodzili się kolonizatorzy, jak i obecności szlachty wśród osadników, potwierdziły decydujące znaczenie wchodów dla przebiegu osadnictwa. Okazały się one podstawą rozwoju kolonizacji, a ich posiadacze często zasiedlali nowo organizowane włości.

Wzrost zaludnienia w okresie urzędowania starostwa był hamowany przez zniszczenia powodowane przez wojska i zarazy. W 1562 r. łupiły oddziały zmierzające na wojnę z Moskwą. Informacje o tym dotyczą Mazowsza, ale dalej na wschód wojska szły przez Podlasie. Zwiększenie liczby zgonów przynosiły zarazy z lat 1559 - 1560, 1564, 1568, 1571 - 1573 i 1580¹⁴⁵. Potwierdza to wyciąg z inwentarza Wasilkowa z 1576 r., w którym stwierdzono, że „*miasta dobrze większa połowica spustoszała m. in. prze[z] głód, powietrze, ogień*”¹⁴⁶.

Źródło to nie wspomina o Podrzeczu Husakach (później też miejscowość nie jest nigdzie wymieniana). Zapewne więc zaraz po przyłączeniu mieszkańców przeniesiono do miasta i tam też włączono grunty. W wyciągu nie ma także mowy o istnieniu przedmieść.

Także później podobne wydarzenia nie omijały miasta. 28 października 1601 r. Łukasz Górnicki donosił Mikołajowi Krzysztofowi Radziwiłłowi: „*Trzej rotmistrze, każdy po 200 człowieka mając i mieszkając obecnie niedziel 8, wygolili tak Tykocin, Wasilków, że ludzie znędzieni, nadzy szli szukać gdzie indziej mieszkania sobie*”¹⁴⁷.

Silniejsze pomory pojawiły się na tym terenie w latach 1591 i 1602. Regularnie powtarzały się mniejsze zarazy: 1588, 1590, 1595, 1600 - 1601, 1603 - 1606 i później¹⁴⁸.

Zaprojektowany w ramach pomiaru włóczniejszy renesansowy układ przestrzenny jest dziś najstarszym i najcenniejszym zabytkiem Wasilkowa. Co prawda Wanda Rewieńska rozplanowania miast pomiaru włóczniejszy zaliczyła do gotyckich¹⁴⁹. Nie miała ona jednak w pełni racji. Oczywiście wykorzystywano tradycyjne schematy¹⁵⁰, ale miasteczka te różnią się pod wieloma względami od wcześniejszych. Nawet te, które powstawały bezpośrednio pod wpływem, głównie włoskich, projektów teoretycznych (np. Głowów) miały tylko elementy kompozycji renesansowej¹⁵¹.

W odróżnieniu od układów średniowiecznych pasma bloków z podwójnymi rzędami działek były bardzo długie. Stanowiły one podstawę pasmowego układu z prostolinijną siecią ulic. Rynek miał znaczne rozmiary (w Wasilkowie 200 x 135 m)¹⁵². Z jego narożników wybiegały po dwie ulice - główne osie kompozycyjne przebiegały przez naroża, a nie środek rynku¹⁵³. W Wasilkowie wyjątkiem była ulica dochodząca do środka zachodniej pierzei (dziś Wojtachowska) - wynikało to najpewniej z włączenia do rozplanowania wcześniejszej drogi.

Renesansowy charakter miasteczek pomiaru wyrażony został również w sferze programowania funkcjonalno - przestrzennego oraz zasad sporządzania i rozmierzania planów. Charakterystyczne było projektowanie miast zintegrowane z planowaniem ich użytków rolnych i ogrodów. Na obrzeżu strefy zabudowy tworzono obszerne i starannie zaprojektowane „*dzielnice ogrodowe*”, a dalej pola mieszczące. Był to wyraz humanistycznego zwrotu ku naturze. Nie przewidywano funkcji obronnych - działki siedliskowe były większe, a ulice szersze¹⁵⁴.

W projektowaniu wykorzystano plan typowej ulicówki¹⁵⁵ - domy ustawione szczytami po obu stronach ulicy. Głębokie działki oprócz sadziby mieściły zabudowania gospodarcze i ogrody. Wskazuje to na wspólną genezę miast i wsi okresu pomiaru włóczęj.

O renesansowym charakterze rozplanowań świadczy także ich regularna geometryczność i symetria zaburzona tylko przeszkodami naturalnymi. W okresie odrodzenia geometryczny wzorec stał się powszechnym sposobem organizacji i funkcjonowania wszystkich dziedzin życia¹⁵⁶.

Warto porównać układ przestrzenny Wasilkowa z planami innych miast pomiaru. Układ przestrzenny Knyszyna powstawał w dwóch etapach – w latach 1538 – 1540 i 1558 – 1564. Rozmierzaniem ustępuje Wasilkowowi. Także układ ulic nie charakteryzuje się zbyt dużą regularnością. Utworzono niewiele przecznicy, a ulic nie poprowadzono wzdłuż linii prostych. Wydaje się, że przy ich rozmierzaniu rzadko posługiwano się podstawowym prostokątnym modułem. Utworzono tam jednak dwa rynki połączone narożami.

Wpływ na kształt układu miało włączenie wcześniejszych dróg oraz istnienie ważnej rezydencji¹⁵⁷.

W latach pięćdziesiątych XVI w. powstawał Augustów¹⁵⁸. W jego miejscu od ponad pół wieku działała komora celna¹⁵⁹. Funkcje handlowe miasta znalazły wyraz w utworzeniu dwóch rynków. Główny był większy od wasilkowskiego (200 x 170 m)¹⁶⁰. Jeśli wierzyć uproszczonej chyba rekonstrukcji rozplanowania z pracy A. Korgula nie było ono ani bardzo regularne, ani zbyt rozwinięte¹⁶¹.

W tej samej dekadzie rozmierzone też Zabłudów. Było to miasto prywatne, ale wykorzystano w nim doświadczenia monarszych mierniczych¹⁶². Zabłudów miał mniejsze rozmiary, dlatego sieć ulic nie była bardzo rozwinięta, ale za to dość regularna¹⁶³.

Równoległe z Wasilkowem powstawał Filipów¹⁶⁴. Jego plan jest najmniej rozwinięty spośród przedstawionych tu przykładów¹⁶⁵. Tworzy go kilka krótkich, nieregularnych ulic. Nie wykazuje cech charakterystycznych dla pomiaru. Jednak T. Zarębska zaliczyła go do prymitywnych rozwiązań tej akcji przeciwstawiając Augustowowi, Lipskowi i Wasilkowowi jako doskonalszym¹⁶⁶.

Większą regularnością charakteryzuje się rozplanowanie Przerosli, również powstającej w szóstej dekadzie XVI w¹⁶⁷. Nie tak rozbudowane jak Wasilków wykazuje podobieństwo do Zabłudowa.

Największą regularnością i rozwinięciem charakteryzuje się układ przestrzenny Lipska nad Biebrzą¹⁶⁸. Miasto to posiadało największy rynek (200 x 200 m) i rozmiary w związku z projektowaną obsługą szlaku handlowego¹⁶⁹.

Wydaje się, że rozplanowanie Wasilkowa było mniej rozwinięte od lipskiego, ale równe, bądź nawet doskonalsze od przerosłkiego, augustowskiego, zabłudowskiego, a zwłaszcza knyszyńskiego. Zdecydowanie natomiast przewyższało filipowskie.

Nieregularności układu przestrzennego Wasilkowa wynikają z przeszkód naturalnych (koryto Supraśli na południu i znaczne zagłębienie terenu na północnym wschodzie), a także wkomponowania wcześniejszych dróg (łukowaty przebieg ulic biegnących z rynku na południowy zachód do Białegostoku i ze środka zachodniej pierzei na północny zachód). Widoczna jest także niedokładność pomiaru - niektóre ulice są wyraźnie nierównoległe. Być może rozplano-

wywanie przebiegało w dwóch fazach, skoro zajmowali się nim kolejno Hrehory Wołłowicz i Jakub Łaszkowski. Stąd może wynikać nieregularność tych dwóch ulic.

Być może tym faktem należy też tłumaczyć umieszczenie pierwszego kościoła na północ od miasta (na Kościelisku – dziś w tym miejscu znajduje się kościół pw. Przemienienia Pańskiego z lat 1881-1883). Mogło to jednak być celowe zamierzenie kompozycyjne. Świątynia powstała na wzgórzu, skąd roztaczał się widok na położone w dole miasto, a dalej na dolinę Supraśli. Kościół musiał być widoczny z daleka dla dojeżdżających do Wasilkowa górując nad miastem. Jeżeli było to świadome zakomponowanie renesansowej długiej perspektywy i stworzenie ze świątyni wizualnego zwornika układu¹⁷⁰ świadczy o dużej kulturze autora. Podobnie na wzgórzu stanął kościół w Filipowie¹⁷¹. Jeszcze w XVI w. wasilkowską świątynię przeniesiono na plac naprzeciw południowo - zachodniego rogu rynku (dziś na tym miejscu wznosi się kościół pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Miłosierdzia z 1966 r.). Także sygnatura Wasilkowa na mapie Radziwiłłowskiej ukazuje dominującą sylwetkę kościoła. Nie wiadomo jednak na ile odzwierciedlony został rzeczywisty wygląd miasta, a na ile jest to schematyczny wizerunek (nie wykazuje wszakże podobieństwa do pozostałych). Może też przedstawiać sytuację po przeniesieniu świątyni (prace nad mapą ukończono w 1599 r.)¹⁷².

Cerkiew umieszczono przy ulicy wybiegającej na wschód z północno - wschodniego narożnika rynku (pierwsza wzmianka o cerkwi unickiej pochodzi z 1669 r.¹⁷³). Na jego środku znajdował się ratusz¹⁷⁴. Nad rzeką umieszczono dwór starościński (przy ulicy biegnącej na południe z południowo - wschodniego narożnika rynku – świadczy o tym jej nazwa: Dworna).

Dzięki najstarszemu poświadczeniu kartograficznemu układu przestrzennego Wasilkowa - mapie „*Nowe Prusy Wschodnie*” J. C. Textora z lat 1795 - 1800¹⁷⁵ (późniejszy znany całościowy plan miasta pochodzi dopiero z obecnego stulecia) wiadomo, że dzisiejsze rozplanowanie jest tożsame z zaprojektowanym w XVI wieku.

W okresie organizowania włości wasilkowskiej bezpośrednio na zachód i południe od niej istniały m. in. następujące parafie rzymsko-

katolickie: w Białymstoku (istniejąca w pierwszej połowie XVI wieku, a być może fundowana jeszcze przed 1450 r.)¹⁷⁶, Dobrzyniewie (uposażona przez Mikołaja Mikołajewicza Radziwiłła w 1519 r.)¹⁷⁷, Knyszynie (także uposażona przez M. Radziwiłła w 1520 r.)¹⁷⁸.

Król Zygmunt August, dając powstającemu miastu prawo magdeburskie, zatroszczył się o życie duchowe jego mieszkańców i wyraził wolę utworzenia w Wasilkowie parafii¹⁷⁹.

Pierwsze wydanie streszczeń i fragmentów dokumentów funduszowych parafii wasilkowskiej zostało dokonane w 1843 r. przez Władysława Trębickiego w jego artykule dotyczącym Łukasza Górnickiego¹⁸⁰. W. Trębicki uzyskał odpisy od Ignacego Kułakowskiego (1800 – 1860) poety, miłośnika przeszłości, członka wielu towarzystw naukowych, późniejszego dyrektora gimnazjum białostockiego. Pisał on z Białegostoku 26/14 kwietnia 1843 r.: „*Właśnie na kilka dni przed datą twojego listu wynalazłem dokumenta ściągające się do funduszu kościoła wasilkowskiego*”. Dalej następuje streszczenie dokumentów poprzedzone opisem zaginionego dziś oryginału: „*List - - na arkuszu małe fol.[ium] wyraźnym ruskiem pismem sprawą Mikołaja Naruszewicza podskarbiego ziemskiego W.[ielkiego] Ks.[ięstwa] L.[itewskiego], a własnoręcznym króla podpisem opatrzoney, u spodu pod podpisem król, pieczęć mała litewska na czerwonej masie*”¹⁸¹. Na podstawie listu I. Kułakowskiego można przypuszczać, że oryginalny dokument odnalazł w archiwum parafii białostockiej, archidiaconatu białostockiego lub parafii wasilkowskiej.

Wszystkie kopie tego dokumentu i powstałe na ich podstawie opracowania podają, że został on wystawiony w Grodnie 10 grudnia 1563 r.¹⁸² Wówczas jednak Zygmunt August przebywał w Warszawie na sejmie trwającym od 22 listopada 1563 do 1 kwietnia 1564 r. Tego dnia król uczestniczył w sądach i wysłuchał mów posłów i senatorów w sprawie kasztelanowej czechowskiej. Władca nie opuszczał tego miasta co najmniej do 15 grudnia, a mieszkał tam do 26 kwietnia 1564 r.¹⁸³ Autentyczność dokumentu raczej nie budzi zastrzeżeń. Dotyczy to zarówno treści, cech formalnych, jak i wymienionych osób i ich tytułów. I. Kułakowski, który oglądał oryginał, widział własnoręczny podpis królewski i pieczęć kancelarii Wielkiego Księstwa Li-

tweskiego¹⁸⁴. Pisarzem był Mikołaj Naruszewicz, o którym wiadomo, że pełnił w tym czasie funkcje sekretarza władcy, pisarza wielkiego litewskiego (w latach 1562-1575) oraz podskarbiego ziemskiego od 1566 do śmierci w 1575 roku¹⁸⁵.

Wydaje się, że nie mogło dojść do omyłkowego wpisania błędnego miejsca wystawienia dokumentu. Mogło to natomiast dotyczyć daty. Błąd dotyczy zapewne tylko roku, a dzień i miesiąc są prawidłowe. W latach 1562 – 1567, czyli przed wystawieniem drugiego dokumentu dotyczącego parafii wasilkowskiej, a który nie budzi takich zastrzeżeń Zygmunt August przebywał w Grodnie około 16 maja 1563, 27 października 1563, 31 lipca – 7 września 1565 oraz od 4 grudnia 1566 do 15 stycznia 1567 r. Kolejne grudnie w latach 1563 – 1565 spędzał w Warszawie (1563), Piotrkowie (1564) i Wilnie (1565). Zgadza się natomiast grudzień roku 1566. Wtedy król był obecny w Grodnie¹⁸⁶. Dodatkowym potwierdzeniem takiego datowania jest fakt wystawienia wtedy (8 grudnia) przywileju miejskiego dla Wasilkowa. Zatem dwa dni później władca postanowił utworzyć w mieście parafię rzymskokatolicką. Potwierdzeniem takiego rozumowania jest również tytułatura Naruszewicza. Dokument powstał po 11 marca 1566 r., bo wtedy M. Naruszewicz został podskarbisem ziemskim¹⁸⁷. Wynika stąd, że rzeczywistym dniem wystawienia był 10 grudnia 1566 r.

Pozostają pytania o przyczynę błędnego zapisu daty rocznej, a także czas i sytuację, w której to nastąpiło. Dokument znany jest z kopii wykonanej przez Jakuba Łaskowskiego przy okazji przydzielania gruntów plebanowi według dostarczonych pism królewskich. Należy zatem przypuścić, że osoba spisująca nowy dokument popełniła błąd przy odczytywaniu, czy raczej przepisywaniu roku wystawienia najwcześniejszego aktu. Fakt ten potwierdzałoby istnienie wielu przekazów błędnej daty. Tym bardziej, że datowanie drugiego dokumentu nie budzi wątpliwości. Wystawiony został w Knyszynie 12 września 1567 r. Wiadomo, że Zygmunt August przebywał tam od 25 sierpnia do 8 września, ale następną informacją pochodzi z 26 września, kiedy król był w Trabach¹⁸⁸ (miejscowość w województwie wileńskim). Wynika stąd, że brak źródeł nie pozwalał do tej pory ustalić, gdzie znajdował się władca między 8 a 26 września. Brak sprzeczności z

posiadanymi danymi pozwala przedłużyć czas pobytu Zygmunta Augusta w Knyszynie co najmniej do 12 września 1567 r. oraz potwierdzić prawidłowość datowania omawianego dokumentu. Także inne fakty nie przeczą jego autentyczności (w tym tytułatura pisarza – Macieja Sawickiego).

Być może problemy z datacją najwcześniejszego z dokumentów wynikają z zatarcia prawidłowego roku. Może dlatego I. Kułakowski nie podał go wydawcy – W. Trębickiemu? Niepokój budzi także brak dnia i miesiąca w dacie dokumentu wystawionego w 1568 r. przez Łaskzowskiego. Czy ta część daty również była nieczytelna? Może liczba oznaczająca dzień podana została w postaci cyfr – liter cyrylickich? Wydaje się jednak, że Kułakowski powinien był sobie z tym poradzić.

Część autorów jako datę utworzenia parafii w Wasilkowie podaje błędną datę roczną 1567¹⁸⁹. Jest to wynik opublikowania przez Władysława Trębickiego regestrów dokumentów funduszowych parafii z błędną datą. Zestaw składa się z przywileju pochodzącego najprawdopodobniej z 1566 r. i listu królewskiego z 12 września 1567 r. zawartych w dokumencie z 1568 r. W. Trębicki opuścił pierwszą datę, przez co ci, którzy opierali się na jego publikacji podawali błędne informacje¹⁹⁰. Dodatkowo sprawę skomplikowało późniejsze sfiliowanie parafii wobec białostockiej, przez co nadanie z 1566 (?) r. odnoszono do tej ostatniej¹⁹¹.

Zastanawia informacja o zapisie w języku ruskim. Z jednej strony jest to zrozumiałe, bo był to oficjalny język kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego. Co prawda w sprawach kościelnych posługiwano się łaciną, a listy Zygmunta Augusta pisane były najczęściej po polsku. Także Łaskzowski chętniej używał tego języka - pochodził przecież z Wielkopolski¹⁹². Jednak jest to sprawa dotycząca zarządu dobrami wielkksiążęcymi i dlatego mógł być użyty język ruski. W podanych przez Kułakowskiego fragmentach i znanej dziś kopii dokumentu, na podstawie której opracowano niniejszą edycję¹⁹³, znajdują się ślady pierwotnej wersji (np. „*pasznia*”, „*zawiedajesz*”). Jest ich jednak niewiele, a i przekaz I. Kułakowskiego pod tym względem zbyt jest zbliżony do polskojęzycznej kopii. Wersja polskojęzyczna mogła powstać dość wcześnie na potrzeby duchowieństwa łacińskie-

go nie zawsze biegłego w czytaniu dokumentów ruskich. Możliwe też, że jeden, czy dwa z inserowanych dokumentów spisano w języku polskim, a jedynie zawierające je pismo Łaszkowskiego było ruskie. Było to spotykane w ówczesnej praktyce kancelaryjnej Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Poszyt, w którym znajduje się kopia został spisany w 1818 r. Wydaje się, że wersja ta została przepisana z wcześniejszej polskojęzycznej kopii, ale trudno ustalić ich stosunek do oryginału.

Parafia wasilkowska powstała więc w okresie związanego z reformacją największego upadku organizacyjnego Kościoła w Polsce¹⁹⁴. Parafia należała do powstałego później dekanatu knyszyńskiego. Kościół istniał już być może w 1567, a na pewno w 1568 r.¹⁹⁵.

Parafia obejmowała początkowo miasto, przedmieścia (dzisiejsze Jakimy, Sochonie, Woroszyły i obie Wólki) oraz wsie starościńskie (Dąbrówki i Studzianki). Z 1669 r. pochodzi pierwsza wzmianka o wsi Ogrodniki leżącej w pobliżu folwarku¹⁹⁶. Na przełomie XVII i XVIII w. kolonizowane były obszary puszczańskie na północ od starostwa. Uczestniczyła w tym również ludność z parafii wasilkowskiej¹⁹⁷. Powstały tam miejscowości Ratowiec i Ruda Rzeczka (ok. 1702 r.)¹⁹⁸. Zostały one włączone do parafii wasilkowskiej¹⁹⁹. W 1784 r. do parafii należały także Czarna (dziś Czarna Wieś Kościelna), Podklimki (dziś Klimki), Wola Królewszczyzna (dziś Wólka Ratowiecka) i Złota (dziś Złota Wieś)²⁰⁰. W XIX i początku XX wieku zaszły kolejne zmiany zasięgu parafii.

Pierwsza informacja o wezwaniu kościoła zapisana została w wizytacji z 20 listopada 1633 r.: „*Annun[tiationis] B[eatae] M[ariae] V[irginis]*”²⁰¹ (Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie). W XVIII w. był to tytuł Świętej Trójcy²⁰². Zmiana wezwania zapewne była wynikiem budowy nowego kościoła w 1702 r.²⁰³ Także pierwszy kościół wasilkowski, zbudowany za miastem, miał najpewniej inne wezwanie²⁰⁴. Informacje o pierwotnym tytule Wniebowzięcia NMP wynikały z używania przez parafię pieczęci z takim wezwaniem²⁰⁵. Wydaje się jednak, że pieczęć ta znalazła się w Wasilkowie w związku ze sfilowaniem parafii wobec białostockiej, która miała właśnie taki tytuł. Utożsamienie było tym łatwiejsze, że oba wezwania dotyczyły Matki Bożej. Być może przetrwała pamięć o wcześniejszym tytule

Fundusz Kocięta Wasilkowskiego.

Jakub Laszkowski Dzierżawca: Jktna Decyzor następcas Ziemi Śmiełkowskiej
Oznajmuje tem mojemu sąsiadom, iż grom był za wsią i rozkładaniem Jktna:
wstąpił i wstąpił na Kocięta we wsi Jktna Wasilkowskiej, dla upo-
kojenia ziemnego i dla dożynienia wszelkiego przysięgi, między poddaremni
Jktna tak między sąsiadami i wstąpił następcas J. Mikotaj Komorowski.
Pobran tamże wsi Wasilkowskiej przysięgi on list z utwierdzeniem przysięgi Jktn.
Sprawy Jktn. P. Michała Laszkowskiego Pjara Jktna, który stało do stawa
tali się w sobie ona
Zygmant August z Kocięta, Michał Kocięta, wsi Wasilkowskiej, białe wsi Wasilkowskiej,
Kocięta, wsi Wasilkowskiej, wsi Wasilkowskiej i innych. Dwoma-
ninami wsi Wasilkowskiej Wasilkowskiego.
Przyjął do niej Pobran Wasilkowskiej Mikotaj Komorowski, białe wsi Wasilkowskiej
tamże wsi Wasilkowskiej, jego wsi Wasilkowskiej, wsi Wasilkowskiej, wsi Wasilkowskiej
Kocięta, wsi Wasilkowskiej, wsi Wasilkowskiej, wsi Wasilkowskiej, wsi Wasilkowskiej
Przyjął Jktn. z rozkładaniem wsi Wasilkowskiej, tam wsi Wasilkowskiej
za wsi Wasilkowskiej, tedy przykarują sobie aby wsi Wasilkowskiej, który on z
Kocięta wsi Wasilkowskiej, te wsi Wasilkowskiej, wsi Wasilkowskiej, wsi Wasilkowskiej,
i ludzie

Wasilków 1568

Jakub Łaszkowski przeprowadzający rewizję włości wasilkowskiej wymierza tamtejszej parafii grunty na podstawie dostarczonych przez plebana wasilkowskiego Mikołaja Komorowskiego dokumentów królewskich:

- list Zygmunta Augusta do Jakuba Łaszkowskiego pisany w Knyszynie 12 IX 1567, w którym poleca wytyczyć i przekazać ww. plebanowi wyznaczone w zapisie funduszowym grunty;

- zapis funduszowy Zygmunta Augusta na rzecz parafii wasilkowskiej datowany w Grodnie 10 XII 1563 (powinno być 1566), w którym król wyraża wolę utworzenia w nim parafii rzymskokatolickiej i wyznacza pięć włók na folwark księżowski, a dziesięć na osadzenie poddanych chłopów.

Oryginał nieznany. Kopia: Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku, Archiwum kościoła parafialnego białostockiego -- 1818, s. 133-135.

jedynie ze zmianą Zwiastowania na Wniebowzięcia. Wizytacja z 1804 r. wspomina, że *„Dawniej był odpust na s[w.] Michał, lecz indult dawno się już skończył”*²⁰⁶.

W 1749 r. J. K. Branicki zwrócił się do króla z prośbą o zgodę na przeniesienie prawa patronatu z monarchy na siebie. Argumentował, że kościół wasilkowski popadł w ruinę, a jego fundusz nie wystarcza na utrzymanie plebana. Parafia wasilkowska miała stać się filią białostockiej. Król wyraził zgodę, a w 1752 r. zatwierdziła to kapituła wileńska²⁰⁷.

Najstarszy opis kościoła znajdującego się przy rynku w 1633 r. wymienia wśród wyposażenia ołtarz wielki z obrazem ukoronowania Najświętszej Maryi Panny, po lewej ołtarz z obrazem św. Benona oraz stary ołtarz św. Krzyża²⁰⁸. Nazwanie tego ostatniego starym może świadczyć o przeniesieniu go z pierwszego kościoła wzniesionego na Kościelisku.

Zygmunt August nadał parafii pięć włók na folwark i dziesięć na osadzenie poddanych. Łaskowski wyznaczył trzy włóki w większym obrębie miejskim i dwanaście w mniejszym. Do tego dodał jeszcze jedną w zamian za zalanie części gruntu przez staw królewski. Przydał też *„lasu na sianożęci godnego morgów cztery prętów dziesięć”*. Plac na świątynię miał mieć dziesięć morgów i tyleż prętów²⁰⁹. Według Jerzego Ochmańskiego było to typowe uposażenie parafii ubogiej, ale nie najuboższej (ta poniżej jedenastu włók)²¹⁰. Po przeniesieniu kościoła doszedł plac przy rynku. Natomiast teren pierwszej świątyni najpierw przeszedł na rzecz miasta²¹¹, później jednak wrócił do kościoła²¹².

Folwarczek księżowski nigdy nie był wielką fortuną. Zawsze było tam niewielu poddanych i małe zbiory. W wizytacji 1665 roku odnotowano jednego chłopca²¹³. Także wizytacja z 1708 r. stwierdziła katastrofalny stan folwarku: *„jeden poddany, i ten hołysz wi[e]rutny”*²¹⁴. Również w końcu XVIII i na początku XIX w. nie było tam więcej niż 4 dymy.

13 włók folwarcznych zostało włączonych do parafii białostockiej po 1749 r. To spowodowało przypisywanie nadania z 10 grudnia 1563 r. (1566) Białemustokowi²¹⁵. Pozostałe trzy włóki zachowała wasilkowska filia²¹⁶. Kiedy zamknięto kościół wasilkowski po po-

wstaniu styczniowym w 1867 r. grunty w Wólce przekazano miejscowej parafii prawosławnej (w ten sposób rząd rosyjski dążył do skłócenia chrześcijan obrządku wschodniego i zachodniego), która następnie zlikwidowała folwark, a grunty trafiły do okolicznej ludności²¹⁷.

Plebanowi wasilkowskiemu nie przysługiwała dziesięcina²¹⁸. To stało się przyczyną sporu z proboszczem dobrzyniewskim. Domagał się on dziesięciny z części swojej parafii, która po zamianie znalazła się w obrębie Wasilkowa. Mieszczanie nie chcieli płacić argumentując, że skoro nie muszą oddawać swojemu proboszczowi, dlaczego mieliby czynić to wobec obcego. Mimo korzystnego dla plebana dobrzyniewskiego wyroku królewskiego z 1582 r. (miasto było reprezentowane „*per Petrum Maciejewski et Petrum Chleb cives Wasilkovienses*”²¹⁹ - nie wiadomo jednak, czy, i ewentualnie jakie, urzędy sprawowali) jeszcze w 1598 r. wasilkowianie odmawiali opłat²²⁰. Proboszcz wasilkowski otrzymywał kołędę po groszu litewskim od domu, 4 złp ze skrzynki miejskiej rocznie w dniu św. Łucji (13 grudnia) i 5 złp rocznie z folwarku w dniu św. Marcina (11 listopada)²²¹. Później, gdy w połowie XVII wieku w Wasilkowie pojawili się Żydzi, pleban otrzymywał „*kozubalec*”, czyli daninę od przykahałku wasilkowskiego - 40 funtów łoju rocznie na oświetlenie świątyni²²².

Parafię wzbogacały też prywatne nadania. W wizytacji z 1633 r. znajduje się zapis o wpłacie „*quat[t]uordecim flor[enum] polon[orum]*” (14 złp) przez rajcę wasilkowskiego Marcina Grotkowskiego²²³. Krzysztof i Aleksandra Wiesiołowscy legowali najpierw 400, a później 3000 złp na szpital. Wdowa Aleksandra testowała jeszcze 300 złp na kościół²²⁴. Ur. Kazimierz Moniuszko w 1645 r. testował na kościół 1069 złp i 15 gr długu na mieszczanach (na 10 %). 1000 złp legował Tomasz Karniewski²²⁵. Przed 1666 r. włókę gruntu zapisał Grodkowski²²⁶. J. K. Branicki wspierał parafię jeszcze przed jej filiacją. W 1721 r. przekazał 15 czerwonych złotych²²⁷. Sumy te były lokowane na dobrach z obowiązkiem wypłacania procentu lub, jak w przypadku Branickiego, na kahale tykocińskim.

Wasilkowski folwark starościński za czasów Górnickiego wypłacał rocznie 31 kop groszy litewskich na воск do katedry wileńskiej (co najmniej od 1586 r.)²²⁸. W 1618 r. na prośbę następnego

starosty Piotra Wiesiołowskiego kapituła wileńska zgodziła się zamienić ten obowiązek na wpłacony przez niego kapitał przynoszący procent o równej wartości²²⁹.

Wszystkie wizytacje wymieniają w Wasilkowie szkołę i szpital²³⁰. Księgi metrykalne poślubionych prowadzono od 30 stycznia 1605 r., ochrzczonych od 15 marca 1608 r., a zmarłych od 10 marca 1750 r.²³¹.

Rzymskokatolicycy proboszczowie wasilkowscy w XVI - XVIII w.

przed 12 IX 1567 – po 1568	Mikołaj Komorowski ²³²
1576 – po 1 XI 1602	Gabriel Grzymała ²³³
1633	Jan Truszkowski ²³⁴
lata 50.	XVII w. Jerzy Kamecki ²³⁵
1664	Stefan Zulstyński ²³⁶
1677	Filip Kawecki ²³⁷
1691 – 1704	Paweł Kazimierz Chmielewski ²³⁸
przed 1736	Szymon Zajkowski ²³⁹
po 1735	Jakub Motykowski ²⁴⁰
przed 1749	Andrzej Konopko ²⁴¹

Po sfilowaniu parafią zarządzali księża komendarze. Znani są: ks. Mateusz Jabłoński (informacje z lat 1784 - 1787)²⁴² i ks. Franciszek Sulewski (informacje z lat 1789 - 1793)²⁴³. Nie wiadomo, czy komendantem był ks. Andrzej Kulfanowski pracujący w latach 1794 - 1797²⁴⁴.

W XVIII w. nastąpiło zbliżenie między dwiema częściami Kościoła rzymską i unicką. Wierni korzystali z posług udzielanych przez duchownych obu obrządków. Dotyczyło to chrztów i ślubów. Pielgrzymowano do wspólnych sanktuariów (Święta Woda, Grabar-

ka. Hodyszewo, Stary Kornin, Żyrowice i wiele innych). Razem uczestniczano w nabożeństwach, misjach, pielgrzymkach. Często zatrudniano wikariuszy bazylianów w parafiach rzymskokatolickich²⁴⁵. Tak było i w Wasilkowie. W latach 1791 - 1794 wikarym był bazylianin (zapewne z Supraśla) ks. Ambroży Szumiłowski²⁴⁶. W księdze chrztów i ślubów z lat 1791 - 1798 są wpisy ślubów udzielanych przez wasilkowskiego proboszcza grekokatolickiego, ks. Macieja Nietupskiego (były to zapewne małżeństwa mieszane)²⁴⁷. Świadczy to o zaniku podziałów międzykonfesyjnych i zgodnym współżyciu mieszkańców miasta i starostwa.

Okres niewoli narodowej przyniósł trudne chwile kościołowi wasilkowskiemu. Doszło nawet do zamknięcia świątyni w 1867 r. Jednak determinacja i ofiarność parafian doprowadziły po kilkunastu latach do budowy nowego kościoła w miejscu pierwotnego z lat sześćdziesiątych XVI wieku (na Kościelisku). Na początku XX wieku ponownie istniała samodzielna parafia. W latach trzydziestych na miejscu rozebranego w 1867 r. kościoła zbudowano kaplicę, a po kolejnym trzydziestolecu znów wznosiła się świątynia katolicka przy Rynku. W końcu stulecia powstała następna parafia w Świętej Wodzie.

+++

Zestaw dokumentów funduszowych parafii wasilkowskiej

Wasilków 1568

Jakub Łaszkowski przeprowadzający rewizję włości wasilkowskiej wymierza tamtejszej parafii trzy włóki w większym obrębie miejskim, trzynaście w mniejszym (w tym jedną dodatkowo w zamian za grunt zalany przez staw królewski), cztery morgi i dziesięć prętów lasu na łąki przy granicy z Jurowcami oraz dziesięć morgów i dziesięć prętów placu przy kościele na plebanię, wikariat, szkołę i ogrody na podstawie dostarczonych przez plebana wasilkowskiego Mikołaja Komorowskiego dokumentów królewskich:

– list Zygmunta Augusta do Jakuba Łaskowskiego pisany w Knyżynie 12 IX 1567, w którym poleca wyryczyć i przekazać ww. plebanowi wyznaczone w zapisie funduszowym grunty;

– zapis funduszowy Zygmunta Augusta na rzecz parafii wasilkowskiej datowany w Grodnie 10 XII 1563 (powinno być 1566), w którym król stwierdza fakt osadzenia miasta przez Hrehorego Wołłowicza i wyraża wolę utworzenia w nim parafii rzymskokatolickiej. Nakazuje Wołłowiczowi znalezienie godnego plebana i wyznacza pięć włók na folwark księżowski, a dziesięć na osadzenie poddanych chłopów, zwalniając te grunty od wszelkich opłat i powinności. W zamian plebani wasilkowscy mają spełniać obowiązki duszpasterskie i modlić się za duszę władcy.

Oryginał nieznany. Kopia: Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku, Archiwum kościoła parafialnego białostockiego – 1818, s. 133-135. Regesty: 1. Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, sygn. F. 57 – ? 53 – 1352 (niepaginowane) - regest dokumentu funduszowego z 10 XII 1563 (1566?) r. 2. Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie, sygn. 694, op. 1, nr 3738, k. 81 – krótkie regesty dokumentów z 1567 i 1568 r. Druk: regest na podstawie oryginału - W. Trębicki, Zbiór wiadomości o życiu i pismach Łukasza Górnickiego tykocińskiego i wasilkowskiego starosty, „Biblioteka Warszawska”, 1843, t. 3, s. 82-83.

[133] Fundusz kościoła wasilkowskiego

Jakub Łaskowski²⁴⁸ dworzanin J[ego] K[rólewskiej] M[oś]ci, rewizor natenczas ziemi żmudzkiej.

Oznajmuję tem mojem pisaniem, iż gdym był za wolą i rozkazaniem J[ego] K[rólewskiej] M[oś]ci ustnym i listownym na rewizyi we włości J[ego] K[rólewskiej] M[oś]ci wasilkowskiej dla uspokojenia ziemnego i dla dojrzenia wszelakiego porządku między poddanymi J[ego] K[rólewskiej] M[oś]ci tak mieszczany, jako i włościany, natenczas ks. Mikołaj Komorowski²⁴⁹ pleban tameczny wasilkowski przyniósł mi list z własnej ręki podpisem J[ego] K[rólewskiej] M[oś]ci sprawy J[ego] M[oś]ci P[ana] Mathisa Sawickiego²⁵⁰ pisa-

rza J[ego] K[rólewskiej] M[ości], który słowo od słowa tak się w sobie ma:

Zygmunt August z Bożej Miłości król polski, wielkie książę litewskie, ruskie, pruskie, mazowieckie, żmudzkie, inflanckie i innych.

Dworzaninowi Naszemu Jakubowi Łaszkowskiemu.

Przyjeżdżał do Nas pleban wasilkowski Mikołaj Komorowski bijąc nam czołem, abyśmy zachowawszy jego wedle funduszu i nadania Naszego hospodarskiego wszystkie te ziemie, ludzie i place jako je w fundacyi zapisano jemu ku plebanii jego do kościoła wasilkowskiego podać i ograniczyć chcieli.

Przeto, iż Ty za rozkazaniem naszym teraz pomiarę włóczną tam w Wasilkowie zawiedajesz, tedy przykazujem Tobie, abyś oglądawszy fundusz jego, który on z łaski naszej otrzymał te wszystkie ziemie i włóki, sianozęcia, place, ogrody [134] i ludzie, jeśliby które w fundacyi opisani byli, jemu w dzierżanie podał i to ograniczywszy na to byś list swój jemu dał, wedle którego niechaj on tego wszystkiego mając w dzierżaniu swym używa i słowo Boże ku nauczaniu ludzi prostych w tym kościele wasilkowskim przepowiada.

Pisan w Knyszynie roku Bożego 1567 miesiąca septembra 12 dnia.

Po przeczytaniu tego listu ukazał mi ksiądz Komorowski fundusz, który otrzymał z łaski J[ego] K[rólewskiej] M[ości] na plebanią wasilkowską z własnej ręki podpisem J[ego] K[rólewskiej] M[ości] sprawy J[ego] Mości P[ana] Mikołaja Naruszewicza²⁵¹ podskarbiego ziemskiego W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego] etc., który się tak w sobie ma:

Zygmunt August z Bożej Miłości król polski etc. etc.

Oznajmujem tym listem Naszym komu potrzeba tego wiedzieć, iż co za rozkazaniem Naszym starosta mścibowski, horodniczy grodzieński, dzierżawca ejszyski, worański, kamieński, dubnicki i zelwieński Pan Hrehory Wollowicz²⁵² osadził miasto na gruncie naszym nad rzeką Supraślą pod Puszcza Naszą Kry-

ńską, Uroczysszem Wasilków i toż miasto z wolą Naszą osadzone jest.

Chcemy mieć, aby tam kościół rzymski ku chwale Bożej zbudowan był i ktemu kościołowi rozkazaliśmy Panu Hrehorowi plebana dobrego uczonego człowieka przybawić²⁵³ i na wychowanie plebańskie kazaliśmy jemu gruntu naszego tamecznego z pomiaru włócznej przydać i zawieźć na pasznią²⁵⁴ kościelną włók pięć, a na osadzenie ludzi dla robót tejże paszni włók dziesięć, wyjmując te włóki od wszystkich służb, płatów, podatków i inszych wszystkich powinności wolnemi je czynim. Iż ten pleban, który do tego kościoła przez Pana Hrehora wezwan będzie i inni na potem będący plebanowie przy tym kościele dzierżący i używając dobrowolnie onych włók nie mają z nich inszych służb służyć, podatków płacić i żadnych powinności pełnić, jedno będą powinni wedle obyczaju dawnego sprawy i porządku kościelnego patrzeć, ludzie słowa Bożego uczyć, a za nas hospodara Boga prosić.

Pisan w Warszawie roku Bożego 1563 miesiąca decembra 10 dnia²⁵⁵.

A tak ja Jakub Łaskowski etc. wyrozumiawszy wolą J[ego] K[rólewskiej] M[ości] tak z listu J[ego] K[rólewskiej] M[ości] do mnie pisanego, jako też z funduszu zawiodłem i podał księdzu Mikołajowi Komorowskiemu plebanowi wasilkowskiemu w obrębie większym miejskim wasilkowskim włók trzy ziemi między włókami miejskimi, a w obrębie mniejszym włók dwanaście, a iż tych dwunastu włók nie małą część zalał staw, na którym jest młyn tarty²⁵⁶ J[ego] K[rólewskiej] M[ości], tedy nadgradzając ten zalewek stawowy przydałem mu trzynastą włókę podle tychże dwunastu wyżej pomienionych. Ktemu nad rzeką Supraślą przy ścianie graniczącej od gruntów ziemianina J[ego] K[rólewskiej] M[ości] Pana Jurgia Łukaszcwicza²⁵⁷ lasu na sianożęci godnego morgów cztery prętów dziesięć. Nad to przy kościele placu dla budowania plebanii, wikaryjów, szkoły, ogrodów plebańskich i dla wszelakich inszych potrzeb plebańskich zawiodłem morgów dziesięć prętów dziesięć, których wszystkich wyżej opisanych gruntów ma ksiądz Mikołaj [135] Komorowski dobrowolnie wedle funduszu J[ego] K[rólewskiej] M[ości] używać. A dla lepszej wiary i pewności rzeczy wyżej opisanych dałem księ-

dzu Mikołajowi Komorowskiemu plebanowi wasilkowskiemu ten
list z przyłożeniem pieczęci mojej i z podpisem własnej ręki.

Pisan w Wasilkowie roku Bożego 1568. Idem qui supra mp.

Lura Masoviae terrestria, opr. J. Sawicki, t. 1, Warszawa 1972, nr 16, s. 19-20.

Podstawą niniejszego opracowania jest: P. Czyżewski, *Starostwo wasilkowskie w XVI - XVIII wieku. Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dra hab. Stanisława Alexandrowicza i dra Józefa Maroszka w Instytucie Historii Filii UW w Białymstoku*, Białystok 1997. Autor pragnie serdecznie podziękować swym Promotorom za przekazywanie głębokiej wiedzy i umiejętności oraz życzliwą opiekę. Ogromną wdzięczność autor winien jest także drowi Włodzimierzowi Jarmolikowi, pod którego opieką naukową i korzystając z Jego rozległej wiedzy rozpoczął badania nad przeszłością Wasilkowa w ramach pracy w Sekcji Historii Miast Studenckiego Koła Naukowego Historyków Filii UW w Białymstoku. Odrębne podziękowanie autor chciałby przekazać osobom, które wskazały źródła i użyczyły odpisów wykorzystanych w niniejszym opracowaniu: ks. drowi Tadeuszowi Krahelowi, drowi Józefowi Maroszkowi, drowi Włodzimierzowi Jarmolikowi, mgrowi Przemysławowi Borowikowi, mgrowi Zmicerowi Jackiewiczowi i mgrowi Waldemarowi Wilczewskiemu.

- 2 P. Czyżewski, *Funkcje Sokółki w XIV - XVIII w.*, „Białostoczczyzna”, 1997, nr 1, s. 117-120.
- 3 J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarchicznej między Niemnem a Narwią*, Białystok 2000, s. 13.
- 4 s S. Zajączkowski, *W sprawie zajęcia Podlasia przez Giedymina*, „Ateneum Wileńskie”, R. 6, 1929, z. 1-4, s. 3-4 – autor nie znalazł informacji o granicy z 1325 r., a jedyne konflikty litewsko – mazowieckie w tym czasie datuje na lata 1324 – 1325/1326 i 1336 – 1340. Zakładając, że zgodnie z informacją z 1325 r. pierwszy konflikt nie zmienił przebiegu rubieży, mogło to się stać jedynie w końcu lat 30.
- 5 M. Kondratiuk, *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego*, Wrocław 1985, s. 68-69.
- 6 J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny. Geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica”, t. 11, 1977, s. 7-8.
- 7 Idem, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, [w:] *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, pod red. M. Gnatowskiego i H. Majeckiego, Warszawa 1985, mapa po s. 40;

idem, *Początki Białegostoku i okolicznego osadnictwa*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku* (dalej: SMDMB), t. 4, pod red. H. Majeckiego, Białystok 1985, s. 13; idem, *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „*Studia Łomżyńskie*”, t. 1, 1989, s. 39, 57, 87. mapa s. 106-107.

- 8 Idem, *Początek...*, s. 36, 37.
- 9 Idem, *Dzieje...*, s. 25.
- 10 *Revizija pušč i perechodov zverinnych v byvšem Velikom Knjaźestve Litovskom s prisovokupleniem gramot i privilegij na vchody v pušč i na zemli sostavlenaja starostaju mslibogovskim Grigorijem Bogdanovičem Volovičem v 1559 godu...*, Vil'na 1867, s. 189: „Hruzakaja” – źródło spisane w języku ruskim. W niniejszej pracy, w cytatach z j. ruskiego i białoruskiego, litera „?” w transliteracji oddawana jest przez odpowiadającą mu fonetycznie „h”.
- 11 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Metryka Koronna (dalej: MK), nr 101, k. 420; Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku (dalej: NAHBM), sygn. f. 1706, op. 1, nr 2, k. 231v – odpisu dokonał mgr Zmicier Jackiewicz; Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), Potwierdzenie praw i przywilejów miasta Wasilkowa z 1750 r.; Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie (dalej: BLAN), sygn. F 1 - 348; AGAD, Kapicjana, pudło 10, s. 98-106 (mf w APB) - odpis udostępniony przez dra Włodzimierza Jarmolika; *Opisanie rukopisnago otdelenija Vilenskoj Publichnoj Biblioteki* (dalej: OROVPB), vyp. 3, Vil'na 1898, nr 71, s. 149; W. Jarmolik, *Miasto magdeburgią zaszczycone*, [w:] *Wasilków na przestrzeni wieków – zarys dziejów miasta*, [Wasilków] 1996, s. 5-6; w dwóch zależnych od siebie kopiach rzeka została nazwana „Chruszką”, ale jest to wynik zniekształcenia nazwy przez pisarza.
- 12 P. Czyżewski, *Funkcje...*, s. 121, przyp. 21.
- 13 AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 7550 - odpis udostępniony przez dra Włodzimierza Jarmolika.
- 14 W. Pocięcha, *Królowa Bona*, t. 2, Poznań 1949, nr 18, s. 462-465.
- 15 A. Kamiński, *Pogranicze polsko - rusko - jaćwieskie między Biebrzą i Narwią*, „*Rocznik Białostocki*”, t. 4, 1963, s. 35-37 sądził, że granica ta przetrwała do rozbiorów.
- 16 W. Jarmolik, *Powstanie województwa podlaskiego*, „*Białostoczczyzna*”, 1989, nr 4, s. 6-9.

-
- 17 J. Ochmański, *Historia Litwy*, wyd. 3. Wrocław 1990, s. 124.
 - 18 AGAD, MK, nr 101, k. 420; NAHBM, sygn. f. 1706, op. 1, nr 2, k. 231v–232; APB, Potwierdzenie praw i przywilejów miasta Wasilkowa z 1750 r.; BLAN, sygn. F 1 - 348, AGAD, Kapićjana, pudło 10, s. 98-106 mf w APB; OROVPB, vyp. 3, Vil'na 1898, nr 71, s. 149; W. Jarmolik, *Miasto...*, s. 6.
 - 19 AGAD, Kapićjana, pudło 55, s. 327–330 – informacja o źródle uzyskana od dra Włodzimierza Jarmolika.
 - 20 A. Wilkiewicz - Wawrzyńczykowa, *Spory graniczne polsko - litewskie w XV - XVII w.*, Wilno 1938, s. 156, odbitka z „Wiadomości Studium Historii Prawa Litewskiego USB”.
 - 21 S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*; wyd. 2. Poznań 1989, s. 84; na temat wartości mapy jako źródła do badań podziałów terytorialnych - ibidem, s. 125-128; skorzystano z reprodukcji w: *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego*, t. 2, Wrocław 1992, nr 10a.
 - 22 AGAD, MK, nr 101, k. 418, 420v; APB, Potwierdzenie praw i przywilejów miasta Wasilkowa z 1750 r.; BLAN, sygn. F 1 - 348; OROVPB, vyp. 3, Vil'na 1898, nr 71, s. 148, 149.
 - 23 AGAD, MK, nr 101, k. 418-421; NAHBM, sygn. 1706, op. 1, nr 2, k. 230v–232; AGAD, Kapićjana, pudło 10, s. 98–106.
 - 24 J. Krz., G. S.[zpilewski], *Wasilków*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego, t. 13, Warszawa 1893 (reprint wydany w Warszawie w 1977 r.), s. 129.
 - 25 *Akty izdavaemye Vilenskoju Archeografičeskoju Komisseju dlja Razbora Drevnich Aktov* (dalej: AVAK), t. 33, Vil'na 1908, nr 82, s. 84-85.
 - 26 A. Gwagnin, *Z kroniki Sarmacyi Europejskiej*, Kraków 1860, s. 26.
 - 27 A. Wilkiewicz - Wawrzyńczykowa, *op. cit.*, s. 155.
 - 28 Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie (dalej: ODZ), Teki Glinki (dalej: TG), nr 278, s. 11 (mf w APB).
 - 29 BLAN, sygn. F 1 - 92; AVAK, t. 17, Vil'na 1890, nr 9, s. 3; *Revizja...*, s. 189.
 - 30 P. Czyżewski, *Funkcje...*, s. 120. Zdaniem J. Maroszka zwolnienie z cła Zygmuntowa zostało oblatowane w Metryce Koronnej, choć leżało

-
- w powiecie grodzieńskim po to, by przywilej był respektowany w całej Rzeczypospolitej - J. Maroszek, *Zaginione miasto Zygmuntowo*, [w:] *Miasto. Region. Społeczeństwo*, Białystok 1992, s. 55.
- 31 J. Maroszek, *Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI - XVIII w.*, [w:] M. Kwapien, J. Maroszek, A. Wyrobisz, *Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce (XIV - XVIII w.)*, Wrocław 1976, s. 99.
- 32 *Wasilków*, [w:] *Miasta polskie w Tysiącleciu*, pod red. S. Pazyry, t. 1, Wrocław 1965, s. 292.
- 33 P. Czyżewski, *Początki Wasilkowa*, [w:] *Wasilków na przestrzeni...*, s. 4.
- 34 W. Pociecha, *op. cit.*, s. 463.
- 35 M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny*, Wrocław 1974, s. 211, 243-244.
- 36 K. Rymut, *Nazwy miast Polski*, wyd. 2, Wrocław 1987, s. 258. Jako pierwszą wzmiankę autor podaje dopiero rok 1536.
- 37 O. Hedemann, *Dawne puszcze i wody*, Wilno 1934, s. 39, 40.
- 38 M. Kondratiuk, *Nazwy...*, s. 48; *Revizja...*, s. 189.
- 39 J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 14, 36.
- 40 O. Hedemann, *op. cit.*, s. 28.
- 41 *Revizja...*, s. 30; Archiwum Archidiecezjalne w Białymstoku (dalej: AAB), Archiwum kościoła parafialnego białostockiego, s. 134. - informacja o źródle uzyskana od ks. dra Tadeusza Kraheła.
- 42 L. Postołowicz, *Administracja leśna w puszczech ekonomii grodzieńskiej do połowy XVII w.*, „Białostoczczyzna”, 1993, nr 1, s. 5.
- 43 J. Wiśniewski, *Osadnictwo...*, s. 17, 19-22, 25; J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 63-72.
- 44 J. Wiśniewski, *Osadnictwo...*, s. 27-32.
- 45 *Archeografičeskij sbornik dokumentov otnosjačichsja k istori sverozapadnoj Rusi*, t. 1, Vil'na 1867, nr 17, s. 18.
- 46 *Ibidem*, s. 15.
- 47 *Slovar' russkogo jazyka XI - XVII vv.*, vyp. 12, Moskva 1987, s. 331; I. I. Sreznevskij, *Materialy dlja slovarja drevne - russkogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam*, t. 2, Sanktpeterburg 1902, s. 645-646 (reprint wydany w Moskwie w 1989 r.).

-
- 48 J. Wiśniewski. *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim od XV do końca XVIII wieku*. [w:] *Studia i materiały do dziejów Pojezierza Augustowskiego*, pod red. J. Antoniewicza, Białystok 1967, s. 59.
- 49 J. Maroszek. *Pogranicze...*, s. 32-55: 226-230.
- 50 *Archeografičeskij...* s. 15.
- 51 A. Jabłonowski. *Podlasie*, cz. 2, Warszawa 1909, s. 135, *Źródła dziejowe*, t. 17: J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 150. 277.
- 52 *Archeografičeskij...*, s. 17; J. Maroszek. *Pogranicze...*, s. 37-38.
- 53 W. Pociecha, *op. cit.*, nr 18, s. 462-465.
- 54 BLAN, sygn. F 1 - 92.
- 55 AVAK, t. 17, Vil'na 1890, nr 9, s. 3.
- 56 *Revizja...*, s. 189. Jak słusznie zauważył prof. S. Alexandrowicz imię Woroszyło może być związane z procesem kolonizacji. Wywodzi się od czasownika *voroiiti* oznaczającego czynności związane z przysposabianiem ziemi do uprawy i rolnictwem - „przewracać (siano), rozgrzebać”; *voronica* - „urządzenie do oczyszczania i suszenia ziarna” - *Slovar'...*, vyp. 3, Moskva 1976, s. 37; V. A. Nikonov, *Slovar' russkich familij*, Moskva 1993, s. 27; *Slovar' russkogo jazyka*, t. 1, Moskva 1957, s. 275.
- 57 *Revizja...*, s. 188.
- 58 Ibidem, s. 32; J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 38, 425
- 59 *Revizja...*, s. 33.
- 60 O. Hedemann, *op. cit.*, s. 13.
- 61 P. Czyżewski, *Funkcje...*, s. 117.
- 62 APB, Zarząd Rolnictwa i Dóbr Państwowych Guberni Grodzieńskiej (dalej: ZRDPGG), sygn. 7: *Podrobnij plan kazennago imenja Vasil'kova 1850; Mapa topograficzna 1:10000*, wyd. Okręgowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno - Kartograficzne w Białymstoku, 1992, ark. 245.232: Wasilków.
- 63 E. Wroczyńska, *Eksploatacja lasów na Podlasiu w XVI w.*, [w:] *Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI - XVIII w.* (dalej: SSGP), pod red. A. Wyrobisza, Warszawa 1981, s. 151.
- 64 J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie augustowskim...*, s. 54.
- 65 Idem, *Osadnictwo...*, s. 14.
- 66 L. Postołowicz, *op. cit.*, s. 5-8.

-
- 67 S. Ptaszycki, *Łukasz Górnicki. Kilka nieznananych szczegółów z życia dzierżawcy tykocińskiego i wasilkowskiego*. „Biblioteka Warszawska”, 1886, t. 2, s. 168-169.
- 68 J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 325-328.
- 69 S. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 169.
- 70 AGAD, MK, nr 101, k. 418v-420v; NAHBM, sygn. f. 1706, op. 1, nr 2, k. 230v-232; APB, Potwierdzenie praw i przywilejów miasta Wasilkowa z 1750 r.; BLAN, sygn. F 1 - 348; AGAD, Kopicjana, pudło 10, s. 98-106 mf w APB; OROVPB, vyp. 3, Vil'na 1898, nr 71, s. 148-149; W. Jarmolik, *Miasto...*, s. 5-6.
- 71 Na zbieżność tych faktów zwrócił uwagę autorowi dr Józef Maroszek.
- 72 *Revizja...*, s. 30, 32, 188-189.
- 73 NAHBM, sygn. f. 1804, op. 1, nr 1, k. 5; APB, ZRDPPG, sygn. 7: *Podrobnyj...*
- 74 W. Jarmolik, L. Postołowicz, *Stacja pocztowa w Buksztelu w końcu XVIII w.*, „Białostoczczyzna”, 1990, nr 4, s. 7.
- 75 T. Wasilewski, *Powstanie miasta Białegostoku*, [w:] SSGP, s. 9-29; idem, *Kształtowanie się białostockiego ośrodka miejskiego w XVII i XVIII w.*, [w:] SMDMB, t. 4, Białystok 1985, s. 33-39; J. Maroszek, *Ponowienie praw miejskich Białegostoku w 1749 r.*, „Białostoczczyzna”, 1998, nr 3, s. 5-6.
- 76 J. A. Chrapowicki, *Diariusz*, cz. 1, opr. T. Wasilewski, Warszawa 1978, s. 126, 127.
- 77 Z. Ossoliński, *Pamiętnik*, opr. J. Długosz, Warszawa 1983, s. 52. Wydawca w przypisie na s. 202 podał kilka błędnych informacji: Wasilków nazwał miastem prywatnym, zamiast królewską mającą przynależać do województwa bielsko-podlaskiego (sic!) zamiast trockiego.
- 78 J. Wiśniewski, *Początki...*, s. 27.
- 79 cf. W. Rewieńska, *Miasta i miasteczka w północno - wschodniej Polsce*, Wilno 1938, s. 18.
- 80 AGAD, MK, nr 101, k. 419; NAHBM, sygn. f. 1706, op. 1, nr 2, k. 231; APB, Potwierdzenie praw i przywilejów miasta Wasilkowa z 1750 r.; BLAN, sygn. F 1 - 348; AGAD, Kopicjana, pudło 10, s. 98-106 mf w APB; OROVPB, vyp. 3, Vil'na 1898, nr 71, s. 148; W. Jarmolik, *Miasto...*, s. 5.
-

-
- 81 J. Wiśniewski, *Początki...* s. 14-16. Antoni Oleksicki sądził, że trakt z Białegostoku do Wasilkowa funkcjonował w 2. poł. XV w.: A. Oleksicki, *Rozwój przestrzenny i struktura ludności Białegostoku w XVIII wieku*, [w:] SSGP, s. 32; idem, *Rynek w Białymstoku – przeszłość i czasy obecne*. „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego”, [z.] 3, 1997, s. 19.
- 82 AGAD, Archiwum Publiczne Potockich (dalej: APP), sygn. 26, s. 168; AGAD, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Dz. II, sygn. 69/11, s. 197; AGAD, Archiwum Roskie (dalej: AR), Korespondencja, sygn. III/43; ODZ, TG nr 315, k. 39; AGAD, APP, sygn. 66, s. 175; J. A. Chrapowicki, *op. cit.*, cz. 2, opr. A. Rachuba i T. Wasilewski, Warszawa 1988, s. 63-64.
- 83 *Ustawa na wołoki*, art. 43, [w:] J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII*, cz. 2, Wilno 1844, s. 268.
- 84 AGAD, MK, nr 101, k. 419-420; NAHBM, sygn. f. 1706, op. 1, nr 2, k. 231-232; APB, Potwierdzenie praw i przywilejów miasta Wasilkowa z 1750 r.; BLAN, sygn. F 1 - 348; AGAD Kapicjana, pudło 10, s. 98-106 (mf w APB); OROVPB, vyp. 3, Vil'na 1898, nr 71, s. 148-149; W. Jarmolik, *Miasto...*, s. 5-6.
- 85 S. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 172-174.
- 86 A. Gwagnin, *op. cit.*, s. 26.
- 87 I. Kaniewska, *Sawicki Maciej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 35, z. 3, Warszawa-Kraków 1994, s. 334-336; *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, opr. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik 1994, s. 134, nr 1003, s. 239; *Urzędnicy podlascy XIV-XVIII wieku. Spisy*, opr. E. Dubas-Urwanowicz, W. Jarmolik, M. Kulecki, J. Urwanowicz, Kórnik 1994, s. 97, nr 707, s. 123, nr 1039, s. 135, nr 1184, s. 190.
- 88 J. Radziszewska, *Maciej Strykowski. Historyk – poeta z epoki Odrodzenia*, Katowice 1978, s. 71-78.
- 89 S. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 167; ODZ, TG, nr 438, k. 2, 4 (mf w APB); *Hiob Prayefuoss*, [w:] PSB, t. 28, z. 2, Wrocław 1984 - 1985, s. 367-368; J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 487, 489.
- 90 S. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 171-172; ODZ, TG, nr 62, k. 88; T. Wasilewski, *Białystok w XVI - XVII wieku*, [w:] SMDMB, t. 1, pod red. J. Antoniewicza i J. Joka, Białystok 1968, s. 121.
- 91 ODZ, TG, nr 62, k. 88; T. Wasilewski, *Białystok...*, s. 122.

-
- 92 *Hiob...*, s. 367-368; J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 213, 237, 310-313, 317-321, 324, 409, 487-490.
- 93 Ł. Górnicki, *Pisma*, opr. R. Pollak, t. 1, Warszawa 1961, s. 457-459; R. Lwenfeld, *Łukasz Górnicki, jego życie i dzieła*, Warszawa 1884, s. 256.
- 94 J. Bardach, *Ustrój miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVII wieku*, [w:] idem, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 103, 105, 106.
- 95 Ibidem.
- 96 J. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 173.
- 97 Ibidem, s. 171-172.
- 98 Cf. J. Wiśniewski, *Początek...*, s. 50; J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 53.
- 99 A. Jabłonowski, *op. cit.*, cz. 1, Warszawa 1908, s. 7, 49.
- 100 J. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 171-174; ODZ, TG, nr 278, s. 11.
- 101 Cf. R. Pollak, *Łukasz Górnicki*, [w:] PSB, t. 8, z. 38, Wrocław 1959, s. 428; W. Jarmolik, *O żonie i dzieciach Łukasza Górnickiego*, „Białostoczczyzna”, 1986, nr 4, s. 5.
- 102 S. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 171.
- 103 S. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 168.
- 104 S. Alexandrowicz, *Powstanie sieci miejskiej Podlasia na tle wczesnych procesów urbanizacyjnych w Wielkim Księstwie Litewskim*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 28, 1980, nr 3, s. 415; idem, *Gospodarcze, prawne i etniczne osobliwości sieci miejskiej ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI-XVII w.*, [w:] *Miasto i kultura ludowa w dziejach Białorusi, Litwy, Polski i Ukrainy*, pod red. J. Wyrozumskiego, Kraków 1996, s. 71-73, 75-78.
- 105 *Ustawa na wołoki*, art. 9, [w:] J. Jaroszewicz, *op. cit.*, s. 234; J. Bardach, *op. cit.*, s. 93; S. Alexandrowicz, *Gospodarcze...*, s. 71-72.
- 106 W. Jarmolik, *Rozwój niemieckiego prawa miejskiego na Podlasiu do Unii Lubelskiej 1569 roku*, „Przegląd Historyczny”, t. 73, 1982, z. 1-2, s. 32.
- 107 Było to prawo wchodu. Na ten temat v. H. Łowmiański, *op. cit.*, „Ateneum Wileńskie”, R. 1, 1923, z. 3-4, s. 398-466 i R. 2, 1924, z. 5-6, s. 1-30.

-
- 108 AGAD, MK, nr 101, k. 419, 420v; NAHBM, sygn. f. 1706. op. 1, nr 2, k. 231-232; APB, Potwierdzenie praw i przywilejów miasta Wasilkowa z 1750 r.; BLAN, sygn. F 1 - 348; AGAD, Kapicjana, pudło 10, s. 98-106 mf w APB; OROVPB, vyp. 3, Vil'na 1898, nr 71, s. 148; W. Jarmolik, *Miasto...*, s. 6.
- 109 NAHBM, f. 1706, op. 1, nr 2, k. 230v.
- 110 J. Wiśniewski, *Początek...*, s. 36; A. Pawiński, *Mazowsze*, Warszawa 1895, s. 381, *Źródła dziejowe*, t. 16.
- 111 AAB, Archiwum..., s. 134.
- 112 Ibidem.
- 113 AVAK, t. 14, Vil'na 1888, nr 12, s. 180-184.
- 114 L. Kolankowski, *Pomiara włóczna*, „Ateneum Wileńskie”, R. 4, 1927, z. 13, s. 248.
- 115 *Ustawa na wołoki*, art. 29, [w:] J. Jaroszewicz, *op. cit.*, s. 255.
- 116 L. Kolankowski, *op. cit.*, s. 242.
- 117 AAB, Archiwum..., s. 134.
- 118 AGAD, MK, nr 101, k. 418v; NAHBM, sygn. f. 1706. op. 1, nr 2, k. 230v; APB, Potwierdzenie praw i przywilejów miasta Wasilkowa z 1750 r.; BLAN, sygn. F 1 - 348; AGAD, Kapicjana, pudło 10, s. 98-106 mf w APB; OROVPB, vyp. 3, Vil'na 1898, nr 71, s. 148; W. Jarmolik, *Miasto...*, s. 5.
- 119 AVAK, t. 14, Vil'na 1888, nr 12, s. 180.
- 120 AAB, Archiwum..., s. 133-135; W. Trębicki, *Zbiór wiadomości o życiu i pismach Łukasza Górnickiego tykocińskiego i wasilkowskiego starosty*, „Biblioteka Warszawska” 1843, t. 3, s. 82-83.
- 121 *Urzędnicy centralni...*, s. 66, nr 350.
- 122 J. Wiśniewski, *Osadnictwo...*, s. 35.
- 123 W 1568 r. Łaszkowski napisał: -- *gdym był* -- *na rewizyi we włości JKM wasilkowskiej* -- - AAB, Archiwum..., s. 133.
- 124 L. Kolankowski, *op. cit.*, s. 242-243. Autor wymienia Sebastiana Dybowskiego, który rozmierzał Grodno z Ł. Wojną. Może to być brat Andrzeja, podobnie jak było kilku braci Chwalczewskich i Wojnów.
- 125 S. Alexandrowicz, *Jakub Łaszkowski*, [w:] PSB, t. 18, z. 2, Wrocław 1973, s. 278.
- 126 *Ustawa na wołoki*, art. 29, [w:] J. Jaroszewicz, *op. cit.*, s. 254.

-
- 127 AGAD, Mk, nr 101, k. 420: NAHBM, sygn. f. 1706, op. 1, nr 2, k. 231v-232: APB, Potwierdzenie praw i przywilejów miasta Wasilkowa z 1750 r.: BLAN, sygn. F 1 - 348: AGAD, Kapicjana, pudło 10, s. 98-106 mf w APB; OROVPB, vyp. 3, Vil'na 1898, nr 71, s. 149; W. Jarmolik, *Miasto...*, s. 6.
- 128 AVAK, t. 14, Vil'na 1888, nr 12, s. 181.
- 129 Ibidem. s. 180-184.
- 130 AGAD, MK, nr 101, k. 420: NAHBM, sygn. f. 1706, op. 1, nr 2, k. 231v; APB, Potwierdzenie praw i przywilejów miasta Wasilkowa z 1750 r.: BLAN, sygn. F 1 - 348; AGAD, Kapicjana, pudło 10, s. 98-106 mf w APB; OROVPB, vyp. 3, Vil'na 1898, nr 71, s. 149; W. Jarmolik, *Miasto...*, s. 6.
- 131 AGAD, Kapicjana, pudło 55, s. 327-330.
- 132 AVAK, t. 14, Vil'na 1888, nr 12, s. 181.
- 133 AAB, Archiwum..., s. 134; W. Trębicki, *op. cit.*, s. 83; P. Czyżewski, *Funkcje...*, s. 120.
- 134 AVAK, t. 14, Vil'na 1888, nr 12, s. 180, 184 - sygnatura księgi w Wileńskim Archiwum Centralnym wg Horbaczewskiego nr 9193, według Sprogisra nr 9156, k. 98-101; NAHB, F. 1907, Op. 1, nr 4, k. 137 - dokument nie datowany, wydany po 9 stycznia 1788 r.; APB, Kamera Wojny i Domen w Białymstoku, sygn. 3182, 3183; AGAD, Zbiór kartograficzny, R - 453 - 3, ark. 22, s. 145 - informacja o źródle uzyskana od dra Józefa Maroszka.
- 135 AGAD, Kapicjana, pudło 55, s. 327-336, 338-340 - informacja o źródle uzyskana od dra Włodzimierza Jarmolika.
- 136 AVAK. t. 14, Vil'na 1888, nr 12, s. 181: *Misko Medevič, Vasko Nahornyj, Chil'mon Prichožj, Ivan Husakovič, Jurij Bochleevič, Marko Petovič, Hric Jakimovič, Andrej Lopata, Vid Kolesnik, Jaronim, Andrej, Jan Ljach, Jurko Djatel, Hrin Lopata, Račko Lavnik, Pavel Pustoič, Ivan Dmiťrovič, Matfej Jackevič, Ivako Zajkevič, Semen Husakovič, Vasko Mel'nik, Andrej Koval', Ivako Jackovič, Jurkovaja vdova.*
- 137 A. Wyrobisz, *Nazwy ulic, placów i dzielnic w miastach polskich: nośniki informacji - źródła historyczne - zabytki kultury*, „Przegląd Historyczny”, t. 90, 1999, z. 4, s. 518-519.
- 138 J. Wiśniewski, *Osadnictwo...*, s. 42, 46.

-
- 139 J. Maroszek, *Dziedzictwo unii kościelnej w krajobrazie kulturowym Podlasia 1596 - 1996*, Białystok 1996, s. 14; H. E. Wyczawski, *Cerkiew wschodnia na terytorium (archi)diecezji wileńskiej*. „Studia Teologiczne”, t. 5-6, 1987-1988, s. 256.
- 140 J. Wiśniewski, *Osadnictwo...*, s. 46.
- 141 NAHBM, sygn. f. 1706, op. 1, nr 2, k. 230v.
- 142 A. Pawiński, *op. cit.*, s. 97, 340, 380-381, 384; A. Jabłonowski, *op. cit.*, cz. 1, Warszawa 1908, s. 25; *Rembisze*, [w:] *Słownik geograficzny...*, t. 9, Warszawa 1888, s. 610; *Rembiszewo*, [w:] *ibidem*.
- 143 A. Pawiński, *op. cit.*, s. 397.
- 144 J. Maroszek, *Osadnictwo drobnoszlacheckie w miastach podlaskich w XVI - XVIII wieku. Problem konkurencji gospodarczej*, „Zeszyty Naukowe Filii UW w Białymstoku”, z. 19 Humanistyka, t. 4, 1977, Dział H - Prace Historyczne, s. 209-211.
- 145 A. Walawender, *Kronika kłesk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450 - 1586*, t. 1, Lwów 1932, s. 258-259, 261-262, 267, 275-276, 279, 284-285, 289; *ibidem*, t. 2, Lwów 1935, s. 205.
- 146 S. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 172 tam: *spostarzało* - zapewne błąd kopisty lub wydawcy (uwaga prof. S. Alexandrowicza).
- 147 Ł. Górnicki, *Dzieła wszystkie*, t. 3, Warszawa 1886, s. 290.
- 148 S. Hoszowski, *Kłęski elementarne w Polsce w latach 1587 - 1648*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane Romanowi Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, tab. 2, s. 462-463.
- 149 W. Rewieńska, *Miasta i miasteczka w północno - wschodniej Polsce*, Wilno 1938, s. 67-68.
- 150 M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 505.
- 151 W. Kalinowski, *Miasta polskie w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 8, 1963, z. 3-4, s. 182.
- 152 *Ibidem*, s. 181.
- 153 W. Rewieńska, *op. cit.*, s. 65.
- 154 T. Zarębska, *Przemiany przestrzenne miast polskich w dobie renesansu i baroku*, [w:] *Miasta doby feudalnej w Europie środkowo - wschodniej*, pod red. A. Gieysztorą i T. Roslanowskiego, Warszawa 1976, s. 222-223.

-
- 155 M. Bogucka. H. Samsonowicz, *op. cit.*, s. 507.
- 156 L. Benevolo. *Miasto w dziejach Europy*, Warszawa 1995, s. 113, 130.
- 157 J. Maroszek. *Pogranicze...*, s. 225, 228, 230, 232, tabl. 14, 15.
- 158 J. Maroszek wykazał, że lokacja Zygmuntowa z 1546 r. nie dotyczyła tego miasta - J. Maroszek, *Zaginione miasto Zygmuntowo*, [w:] *Miasto. Region. Społeczeństwo. Studia ofiarowane Andrzejowi Wyrobiszowi w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, Białystok 1992, s. 54-63.
- 159 A. Korgul, *Rola Augustowa w wymianie handlowej Litwy i Korony na przełomie XVI i XVII wieku*, [w:] SSGP, s. 93; cf. P. Czyżewski, *Handel na Podlasiu w drugiej połowie XV w.*, „Białostoczyna”, 1994, nr 1, s. 3, 9.
- 160 W. Kalinowski, *op. cit.*, s. 181.
- 161 A. Korgul, *op. cit.*, s. 98.
- 162 J. Maroszek, [Wstęp], [w:] *Prawa i przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabudów XV - XVIII w.*, opr. idem, Białystok 1994, s. 10.
- 163 Plan współczesny 1:17500 w: *Białystok. Atlas miasta*, Białystok 1994, s. 43.
- 164 A. Wędzki, *Z przeszłości miasteczek zachodniego pogranicza Suwalszczyzny*, „Rocznik Białostocki”, t. 13, 1976, s. 19.
- 165 Ibidem, s. 21.
- 166 T. Zarębska, *op. cit.*, s. 225-226.
- 167 A. Wędzki, *op. cit.*, s. 22-23.
- 168 A. Szeremeta, *Lipsk w XVI - XVIII wieku*, [w:] *Lipsk nad Biebrzą. Monografia historyczna do 1914 r.*, pod red. Z. Koszytyły, Białystok 1980, s. 27, plan - il. 2 przed s. 33.
- 169 Ibidem, s. 15-16.
- 170 cf. L. Benevolo, *op. cit.*, s. 96, 138.
- 171 T. Zarębska, *op. cit.*, s. 224; A. Wędzki, *op. cit.*, s. 21.
- 172 S. Alexandrowicz, *Rozwój...*, s. 84; na temat wartości mapy jako źródła ikonograficznego - ibidem, s. 121, 123; skorzystano z reprodukcji w: *Katalog...*, nr 10a. Jeżeli jest to rzeczywisty obraz miasteczka, pozostaje jedynym znanym przedstawieniem jego wyglądu sprzed połowy XIX w. (wtedy tylko rysunki architektoniczne).

-
- 173 NAHBM, sygn. f. 1804, op. 1, nr 1, k. 7v.
- 174 Po raz pierwszy poświęcony w 1669 r. - NAHBM, sygn. f. 1804, op. 1, nr 1, k. 4v; jeszcze w 1895 r. był tam budynek władz miejskich. Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie. sygn. f. 8, op. 2, nr 1097, k. 14-15 - reprodukcja planiku w: *Wasilków na przestrzeni...*, s. 10.
- 175 Biblioteka Państwowa w Berlinie, sygn. Q 17030, ark. 81.
- 176 J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań 1972, s. 69; J. Wiśniewski, *Początki...*, s. 26-27; J. Maroszek, *Najstarszy dokument uposażeniowy Kościoła farnego w Białymstoku z 4 grudnia 1581 roku*, „Białostoczczyzna”, 1996, nr 2, s. 3-4; ks. T. Krahel, *Od parafii do stolicy metropolii. Z kościelnych dziejów Białegostoku*, „Białostoczczyzna”, 1999, nr 1, s. 31-32; *Kościół katolicki na Podlasiu. Zbiór dokumentów erekcyjnych i funduszowych*, [nr] 3: *Białystok*, opr. J. Maroszek, Białystok 1999, s. 6-12;
- 177 J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 37, 57, przyp. 114, s. 69-70.
- 178 Ibidem, s. 50, 57, przyp. 114, s. 70.
- 179 AAB, Archiwum..., s. 134; Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego (dalej: BUWil), sygn. F 57 (? 53) 1352; Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (dalej: LPAH), sygn. f. 694, op. 1, nr 3738.
- 180 W. Trębicki, *op. cit.*, s. 82-83.
- 181 Ibidem, s. 82.
- 182 AAB, Archiwum..., s. 134; BUWil, sygn. F 57 (Á 53) 1352; LPAH, sygn. f. 694, op. 1, nr 3738; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, s. 238.
- 183 *Zrzedlopisma do Dziejów Unii Korony Polskiej i W. X. Litewskiego*, wyd. A. T. Działyński, cz. 2, oddz. 1. Poznań 1861, s. 230-232; A. Dembińska, *Polityczna walka o egzekucję dóbr królewskich w latach 1559-1564*, Warszawa 1935, s. 106-118; A. Gąsiorowski, *Itineraria dwóch ostatnich Jagiellonów*, „Studia Historica”, R. 16, 1973, z. 2, s. 271; W. Kriegseisen, *Sejm Rzeczypospolitej Szlacheckiej (do 1763 roku). Geneza i kryzys władzy ustawodawczej*, Warszawa 1995, s. 193; W. Szczuczko, *Sejmy koronne 1562-1564 a ruch egzekucyjny w Prusach Królewskich*, wyd. 2, Toruń 1995, s. 105.
- 184 W. Trębicki, *op. cit.*, s. 82.

-
- 185 *Urządnicy centralni...*, s. 129, nr 954, s. 156, nr 1210, s. 223; S. Alexandrowicz, *Naruszewicz Mikołaj Jan*, [w:] *PSB*, t. 22. z. 3, Wrocław 1977, s. 567-568.
- 186 A. Gąsiorowski, *op. cit.*, s. 271-272.
- 187 *Urządnicy centralni...*, s. 156, nr 1210.
- 188 A. Gąsiorowski, *op. cit.*, s. 272; J. Maroszek, *Pogranicze...*, s. 538, tab. 1, s. 542, tab. 2.
- 189 Np. J. Krz., G. S.[zpilewski], *op. cit.*, s. 129; J. Wiśniewski, *Osadnictwo...*, s. 46.
- 190 W. Trębicki, *op. cit.*, s. 82.
- 191 J. Bąkowski, *Kronika kościoła parafialnego w m. Białymstoku położonego w diecezji wileńskiej, guberni grodzieńskiej, powiecie i dekanacie białostockim. 1849*, [wyd. J. Maroszek], „Białostoczczyzna”, 1993, nr 2, s. 87; J. Kurczewski, *op. cit.*, s. 238. Autor także podawał 1567 r. jako datę założenia kościoła w Wasilkowie - ibidem, s. 239.
- 192 S. Alexandrowicz, *Jakub...*, s. 278.
- 193 AAB, Archiwum..., s. 133-135.
- 194 J. Ochmański, *Powstanie, rozwój i kryzys sieci parafialnej w diecezji wileńskiej od chrystianizacji Litwy w roku 1387 do przelomu XVI/XVII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 38, 1990, z. 2, s. 60; S. K. Olczak, *Rozwój sieci parafialnej w diecezji wileńskiej do II poł. XVIII w.*, „Studia Teologiczne”, t. 5-6, 1987-1988, s. 109 twierdzi, że nie jest znana żadna fundacja parafii dokonana przez Zygmunta Augusta w diecezji wileńskiej. Jednak J. Ochmański, *op. cit.*, s. 68, na którego się powołuje, pisał o sytuacji tylko do połowy XVI w.
- 195 AAB, Archiwum..., s. 133-134; W. Trębicki, *op. cit.*, s. 83.
- 196 NAHBM, sygn. f. 1804, op. 1, nr 1, k. 4v.
- 197 L. Postolowicz, *Osadnictwo na terenie obecnej parafii Rozedranka Stara*, „Białostoczczyzna”, 1995, nr 2, s. 58.
- 198 J. Wiśniewski, *Osadnictwo...*, s. 54.
- 199 Podobnie o nowe wsie puszczańskie rozszerzono parafię sokólską - v. L. Postolowicz, *op. cit.*, s. 58.
- 200 *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784*, opr. W. Wernerowa, „Studia Podlaskie”, t. 1, 1990, s. 187.
- 201 BUWil, sygn. F 57 (Á 53) 40, k. 222.

-
- 202 AAB, Archiwum..., s. 138; BUWil, sygn. F 4 - 35920 (A 2595); ODZ, TG, nr 198, k. 55 - mf w APB.
- 203 BUWil, sygn. F 4 - 35920 (A 2585); LPAH, sygn. f. 604, op. 1. nr 4870, k. 5; ODZ, TG, nr 198, k. 55. Podobnie w Zabłudowie nowy kościół otrzymał nowy tytuł - v. A. Szot, *Dzieje parafii Zabłudów do roku 1795*, Białystok 1992, s. 33.
- 204 AAB, Archiwum..., s. 136; BUWil, sygn. F 4 - 35920 (A 2585); W. Trębicki, *op. cit.*, s. 85; J. Krz., G. S. [zpilewski], *op. cit.*, s. 130.
- 205 BUWil, sygn. F 4 - 35920 (A 2585); ODZ, TG, nr 198, k. 55.
- 206 AAB, Archiwum..., s. 138.
- 207 AAB, Archiwum..., s. 132-133; AGAD, Kopicjana, pudło 41, s. 353-360 mf w APB – informacja o źródle uzyskana od dra Włodzimierza Jarmolika; BUWil, sygn. F 4 - 35920 (A 2585); ODZ, TG, nr 41, k. 30; nr 198, k. 55.
- 208 BUWil, sygn. F 57 (Á 53) 40, k. 223v.
- 209 AAB, Archiwum..., s. 133-134; W. Trębicki, *op. cit.*, s. 83; J. Krz., G. S. [zpilewski], *op. cit.*, s. 129, 130.
- 210 J. Ochmański, *Biskupstwo...*, s. 102, 105.
- 211 BUWil, sygn. F 57 (Á 53) 40, k. 223v.
- 212 BLAN, sygn. F 273 - 304, k. 21; LPAH, sygn. f. 694, op. 1, nr 3738.
- 213 LPAH, sygn. f. 694, op. 1, nr 3970, k. 395 – odpis udostępniony przez mgra Waldemara Wilczewskiego.
- 214 BUWil, sygn. F 4 - 35920 (A 2585).
- 215 Jak słusznie zauważył Z. Młyńczyk w liście do J. Glinki - ODZ, TG, nr 198, k. 55. Nadanie przypisywali Białemustokowi: J. Bąkowski, *op. cit.*, s. 87; J. Kurczewski, *op. cit.*, s. 238. Informację tę w wątpliwość poddawał też T. Wasilewski, *Białystok...*, s. 119-120, przyp. 58, jednak uznał to za falsyfikat.
- 216 BUWil, sygn. F 57 (Á 53) 40, k. 223v.
- 217 LPAH, sygn. f. 694, op. 5, nr 546; sygn. f. 694, op. 5, nr 551.
- 218 AGAD, Kopicjana, pudło 55, s. 328.
- 219 Ibidem, s. 332-333.
- 220 Ibidem, s. 327-336, 338-340.
- 221 AAB, Archiwum..., s. 135-136; BUWil, sygn. F 4 - 35920 (A 2585); W. Trębicki, *op. cit.*, s. 86; J. Krz., G. S. [zpilewski], *op. cit.*, s. 130.

-
- 222 Archiwum Parafii NMP Matki Miłosierdzia w Wasilkowie (dalej: APW). Księga chrztów i ślubów z lat 1791 - 1798 i 1822 – 1826. k. nlb.
- 223 BUWil, sygn. F 57 (Á 53) 40, k. 224.
- 224 ODZ, TG, nr 66, k. 10.
- 225 AAB, Archiwum..., s. 136; LPAH, sygn. f. 694, op. 1, nr 3738, k. 81v.
- 226 LPAH, sygn. f. 694, op. 1, nr 3970, k. 395.
- 227 AGAD, AR, Akta osobisto - rodzinne i majątkowo - prawne, sygn. 63.
- 228 Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych w Moskwie, sygn. f. 389, op. 6, nr 5, k. 71 (Metryka Litewska, ks. zap. 115/213) - regest otrzymany od dra J. Maroszka; S. Ptaszycki, *op. cit.*, s. 174.
- 229 Archiwum Diecezjalne we Włocławku, *Materiał historyczny do dziejów rocznych, czyli kroniki litewsko-katolickiego Kościoła, a szczególnie wileńskiej diecezji, z akt kapituly katedralnej oraz konsystorza wileńskiego i rozmaitych dokumentów oryginalnych - - zebrany*, opr. M. Herburt, t. 8, k. 47 – informacja o źródle uzyskana od mgra Przemysława Borowika.
- 230 1633 r.: *Hospitale – – nulla provisione locatum quod inhabitant pauperes quinque* - BUWil, sygn. F 57 (Á 53) 40, k. 223v.
- 231 LPAH, sygn. f. 694, op. 1, nr 4124, k. 27 - 33; sygn. f. 694, op. 1, nr 3738; sygn. f. 694, op. 5, nr 555. W APW zachowały się od 1791 r.
- 232 AAB, Archiwum..., s. 133 - 135; BUWil, sygn. F 4 - 35920 (A 2585); W. Trębicki, *op. cit.*, s. 83; J. Krz., G. S.[zpilewski], *op. cit.*, s. 129-130.
- 233 AAB, Archiwum..., s. 135-136; BUWil, sygn. F 4 - 35920 (A 2585); ODZ, TG, nr 278, k. 11 - wypis z sumariusza Metryki Litewskiej; W. Trębicki, *op. cit.*, s. 84-86; J. Krz., G. S.[zpilewski], *op. cit.*, s. 130.
- 234 BUWil, sygn. F 57 (Á 53) 40, k. 224, 224v.
- 235 J. Kurczewski, *Stan kościołów parafialnych w diecezji wileńskiej po najściu nieprzyjacielskim 1655 - 1661 r.*, „Litwa i Ruś”, R. 1, 1912, t. 2, z. 1, s. 62.
- 236 A. Szot, *op. cit.*, s. 43-44.
- 237 NAHBM, sygn. f. 1804, op. 1, nr 1, k. 102v.
- 238 NAHBM, sygn. f. 1761, op. 1, nr 3, k. 120-122 – odpis udostępniony przez mgra Przemysława Borowika; NAHBM, sygn. f. 1804, op. 1, nr 1, k. 235.

-
- 239 AGAD, APP, sygn. 26. s. 257.
- 240 Ibidem.
- 241 BUWil, sygn. F 4 - 35920 (A 2585).
- 242 LPAH, sygn. f. 694. op. 1. nr 3994. k. 190: AAB, Archiwum... s. 137: *Opisy parafii dekanatu knyszyńskiego z roku 1784*, opr. W. Wernerowa, „Studia Podlaskie”, t. 1, 1990, s. 190.
- 243 LPAH, sygn. SA 11621, k. 56v: APW, Księga... k. nlb - być może był potomkiem unity lub nawet unitą. W 1712 r. Paweł Sulewski był protopopem drohickim i prezbiterem cerkwi siemiatyckiej – v. J. Maroszek, *Siemiatycze jako ośrodek dóbr ziemskich w XV – XVIII w. (do 1801 r.)*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Siemiatycz*, pod red. H. Majeckiego, Warszawa 1989, s. 24.
- 244 APW, Księga..., k. nlb.
- 245 H. E. Wyczawski, *op. cit.*, s. 264; J. Maroszek, *Dziedzictwo...*, s. 13-24; idem, *Grabarka. Początki sanktuarium w świetle nieznanych źródeł*, „Gryfita”, 1997, nr 13, s. 33-38.
- 246 APW, Księga..., k. nlb.
- 247 Ibidem, k. nlb.
- 248 s *Jakub Łaszkowski h. Leszczyc, dworzanin i sekretarz Zygmunta Augusta, jeden z najwybitniejszych realizatorów pomiaru włóczęnej, urodził się ok. 1532 – zmarł po 1596 (S. Alexandrowicz, Jakub Łaszkowski, [w:] PSB, t. 18, z. 2, Wrocław 1973, s. 278).*
- 249 Postać bliżej nie znana. W 1548 r. notowany był Mikołaj Komorowski namiestnik merecki, ale najprawdopodobniej była to inna osoba. W 1576 r. w ziemi przemyskiej zapisani byli Mikołaj i Jan Komorowscy synowie Stanisława z Wierzchowni, ale trudno zidentyfikować tę postać z plebanem wasilkowskim. Może był nim potomek lub krewny Stanisława Jakubowicza Komorowskiego z Kondraciszek pisarza kanclerza Mikołaja Radziwiłła „Czarnego”, dzierżawcy żyżmorskiego, hłuskiego i bychowskiego, sekretarza królewskiego, pisarza litewskiego w 1551 r. (zm. w końcu 1553 r.), ewentualnie Stanisława Komorowskiego leśniczego słonimskiego z lat 1559-1566. Hipotezę tę wzmacnia fakt częstego występowania w tym czasie imienia Mikołaj wśród przedstawicieli Komorowskich h. Ciołek (A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 10, Warszawa 1907, s. 380; *Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*, opr. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik 1994., s. 128, nr 948, s. 215).
-

-
- 250 *Maciej Sawicki h. Lubicz, sekretarz Zygmunta Augusta, pisarz litewski od 1566 r., późniejszy kasztelan podlaski, zmarł przed 24 XI 1581 (I. Kamievska, Sawicki Maciej, [w:] PSB, t. 35, z. 3, Warszawa-Kraków 1994, s. 334-336; Urzędnicy centralni..., s. 97, nr 707, s. 123, nr 1039, s. 135, nr 1184, s. 190).*
- 251 *Mikołaj Jan Naruszewicz, h. Wadwicz, sekretarz Zygmunta Augusta, pisarz wielkiego litewskiego (w latach 1562-1575) oraz podskarbiego ziemskiego od 1566 do śmierci w 1575 r., aktywny realizator pomiarów włóczęj, ważna postać na scenie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego (S. Alexandrowicz, Naruszewicz Mikołaj Jan, [w:] PSB, t. 22, z. 3, Wrocław 1977, s. 567-568).*
- 252 *Hrehory Bohdanowicz Wollowicz, h. Bogoria, horodniczy grodzieński, starosta mścibohowski, dzierzawca ejszyski, koniawski, dubicki, wormiański i zelweński, późniejszy (od 1567 r.) łowczy hospodarski i wojewoda smoleński (od 1571), zmarł po 1576 r. (Urzędnicy centralni..., s. 66, nr 350, s. 250; J. Maroszek, Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niennem a Narwią, Białystok 2000, s. 512).*
- 253 *Tzn. przydać.*
- 254 *Tzn. grunt orny – folwark.*
- 255 *W rzeczywistości dokument został wystawiony w 1566 roku, podczas pobytu króla w Grodnie, a nie w 1563, gdy przebywał w Warszawie (A. Gąsiorowski, Itineraria dwóch ostatnich Jagiellonów, „Studia Historica”, R. 16, 1973, z. 2, s. 271).*
- 256 *Tzn. z kołem poruszającym tartak – najprawdopodobniej obok dzisiejszej wsi Woroszyły.*
- 257 *Jerzy Łukasowicz Kurzeniecki h. Bogoria (?) właściciel Sokotdki (dziś Jurowce), Jasionówki, Kalinówki, Słomianki i Starowoli zmarł po 1589 r. (J. Maroszek, Pogranicze..., s. 474-475).*

156375

Na pierwszej stronie okładki:
Obraz Św. Trójcy z ołtarza głównego
Kościoła pw. Przemienienia Pańskiego w Wasilkowie
fot. Radosław Dobrowolski

Na czwartej stronie okładki:
Chrzcielnica z Kościoła pw. Przemienienia Pańskiego
w Wasilkowie
fot. Radosław Dobrowolski

opracowanie techniczne i korekta

Maria Maroszkówna

Białostockie Towarzystwo Naukowe

wydanie I.

Nakład 500 egz.

ISBN 83-88433-30-X

Y 156575

